

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Відділ гуманітарної політики

**ФОРМУВАННЯ ЄДИНОГО ВІДКРИТОГО ОСВІТНЬО-
НАУКОВОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ: ОПТИМАЛЬНЕ
ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ВИПЕРЕДЖАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

АНАЛІТИЧНА ДОПОВІДЬ

Здіорук С.І. – завідувач відділу гуманітарної політики
Національного Інституту стратегічних досліджень;
Іщенко А.Ю. – старший науковий співробітник відділу
гуманітарної політики Національного Інституту
стратегічних досліджень;
Карпенко М.М. – головний консультант відділу
гуманітарної політики Національного Інституту
стратегічних досліджень

Київ – 2011

ЗМІСТ

ВСТУП	3
ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИПЕРЕДЖАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ОСВІТНЬО-НАУКОВОЇ СИСТЕМИ	8
1. Людський капітал – основний ресурс розвитку сучасного суспільства.....	8
2. Створення сучасної Національної системи кваліфікацій – передумова формування єдиного вітчизняного освітнього простору, інтегрованого у європейський.....	10
3. Освіта протягом життя – головна тенденція розвитку сучасної освіти.....	15
4. Впровадження елементів відкритої освіти як засіб поліпшення якості освіти, інтенсифікації розвитку освітньої системи.....	21
5. Електронні бібліотечні системи як складова єдиного відкритого освітнього простору.....	25
6. Дослідницькі університети: науково-дослідна та інноваційна діяльність у ВНЗ.....	31
7. Кваліфікована робоча сила – важливий чинник створення передумов для випереджального розвитку.....	37
ВИСНОВКИ	42

ВСТУП

Стратегічні пріоритети забезпечення реалізації прав громадян України і підвищення рівня життя, входження нашої держави до двадцяти найбільш розвинутих країн, загострення міжнародної конкуренції та інші виклики глобалізаційного характеру зумовлюють необхідність інтенсифікації розвитку освітньо-наукової сфери. У сучасному глобалізованому світі ще більш наочною стала закономірність, яка проявлялася і в попередні десятиліття: ступінь розвитку економіки і суспільства в цілому є напряду пов'язаним зі ступенем розвитку освіти і науки. Освіта і наука становлять один з найважливіших чинників успішності розвитку держав і кожного їхнього громадянина. Досвід ХХ століття переконливо свідчить, що завдяки розбудові потужних освітньо-наукових систем держави успішно долали відсталість, захищали національні інтереси, утверджували своє провідне становище на регіональному і світовому рівнях.

Ключове значення розвитку освітньо-наукової сфери, інтеграції у європейський і світовий інтелектуальний простір усвідомлюється українським суспільством, значна увага проблемам освіти і науки приділяється на державному рівні. Необхідність забезпечення розвитку освіти і науки, адекватного використання модернізаційного потенціалу національної освітньо-наукової системи, виведення її на рівень європейської і світової якості і конкурентоздатності відзначається у програмних документах Української Держави, зокрема, у Програмі економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»¹, Посланні Президента до Верховної Ради «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2011 році»², Указі Президента України «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» від 30 вересня 2010 року³.

Освіта і наука як джерело економічного зростання і суспільного поступу

На початку ХХІ століття для України особливо важливим є те, що знання, трансляцію і генерування яких забезпечує освітньо-наукова система, дедалі більше – як безпосередньо, так і через пов'язані з освітою і наукою суспільні інституції і системи – стають джерелом економічного зростання і суспільного поступу в умовах браку додаткових вкладень праці і капіталу. Однакові за обсягом інвестиції дають набагато більший ефект за наявності кваліфікованих кадрів, здатних швидко й ефективно освоювати нові знання,

¹ «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: Програма економічних реформ на 2010–2014 роки», Комітет з економічних реформ при Президентові України. – с. 30–34, 49–52 [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf

² Послання Президента до Верховної Ради «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2011 році» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/19736.html>

³ Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» № 926/2010 від 30.09.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/12323.html>

уміння і навички, та в умовах сприятливого наукового й інноваційного середовища. Одна з визначальних особливостей економіки XXI століття полягає в тому, що джерелом зростання продуктивності праці у світі дедалі більше стають інновації у широкому сенсі – оптимізація виробничих процесів, інтеграція у виробництво нових технологій, виробів, видів послуг, – а адекватне вимогам часу інноваційне середовище є можливим лише за умови високого рівня розвитку освітньо-наукової системи, визначальними рисами якої є *єдність і відкритість*.

Єдність і відкритість освітньо-наукової системи – запорука успішного розвитку

Єдині відкриті освітньо-наукові системи, що відзначаються високим ступенем інтегрованості, відкритості та динамічності, активно створюються на рівні регіонів світу (ЄС, Північна Америка, азійські країни тощо) та на рівні національних держав. Наймасштабніший сучасний приклад створення інтегрованої освітньо-наукової системи на Європейському континенті являють собою Болонський процес та низка програм ЄС, спрямованих на формування і розвиток єдиного простору вищої освіти (European Higher Education Area) та єдиного наукового простору (European Research Area) Європейського Союзу⁴.

Схожим чином, і перед окремими державами стоять завдання розвитку власних єдиних освітньо-наукових систем, проте в цьому випадку на перший план виходять питання, що меншою мірою стосуються територіальних і інституційних аспектів, і більшою – проблем концептуально-змістовного наповнення та забезпечення єдиної високої якості освіти і посилення її зв'язку з наукою і економікою.

Основні риси *єдиної* національної освітньої-наукової системи:

- єдність мети – усі рівні освіти працюють на вирішення єдиних, чітко сформульованих, особистісно і суспільно значущих завдань, що становлять логічну систему;
- системна єдність усіх рівнів і компонентів освіти – початкової, середньої, професійної, вищої та освіти протягом життя і забезпечення якомога тісніших зв'язків освіти з наукою та економікою;
- єдність змісту освіти (навчальні програми, плани та відповідні робочі матеріали – особливо актуально для середньої та професійної освіти); забезпечення відповідності навчальних програм критерію наукової обґрунтованості; максимальна доступність найкращих навчальних та методичних матеріалів; швидка інтеграція у масову навчальну практику найефективніших педагогічних підходів і методів;
- єдність якості освіти – забезпечення єдиної високої якості освіти на всіх рівнях і в усіх закладах незалежно від територіального

⁴ Болонська декларація та основні документи щодо втілення її принципів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/main.php?query=education/higher/bolon/2>; Budapest-Vienna Declaration [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/2010_conference/

розміщення, відомчого підпорядкування, соціального складу та економічного становища учнів і студентів тощо;

- єдність освітніх стандартів, у тому числі кваліфікаційних (особливо актуальна для вітчизняної вищої освіти);
- єдність оцінювання, як у плані критеріїв успішності, так і в аспекті забезпечення прозорості процедур та результатів, а також забезпечення за допомогою процедур оцінювання ефективного визначення найкращих учнів і студентів;
- єдність наукових досліджень, освітнього процесу (у тому числі середньої та професійної освіти) та виробничої діяльності.

Принципово важливою передумовою ефективності єдиної національної освітньо-наукової системи є її *відкритість*, що, зокрема, передбачає:

- відкритість для суспільства навчальних матеріалів усіх рівнів освіти, матеріалів щодо історико-культурної спадщини, значущих для освіти і науки довідково-інформаційних матеріалів, результатів наукових досліджень та інформації про наукові проекти, фінансовані державним коштом, що не становлять державної таємниці;
- відкритість навчального процесу та доступність якісних інструментів колективної роботи з різноманітними освітніми матеріалами для забезпечення вільного обміну досвідом між учителями і викладачами (в тому числі – з професіоналами з інших країн);
- відкритість наукових досліджень для іноземних колег з метою забезпечення адекватної інтеграції української науки у єдиний європейський і світовий інтелектуальний простір;
- відкритість результатів навчальної діяльності для забезпечення поінформованості суспільства в цілому, батьків, професійної спільноти, органів державного управління освітою щодо поточного становища усіх ланок освітньої системи з метою забезпечення свідомого вибору навчального закладу, обміну досвідом, поліпшення ефективності управління.

Варто відзначити, що принципи відкритості, проголошені як на міжнародному рівні, так і на рівні окремих держав, перебувають у центрі уваги урядів та професійних освітніх і наукових спільнот від закінчення Холодної війни, а особливого сенсу і звучання вони набули в Європі у період активної розбудови Європейського Союзу. Однак тільки від початку 2000-х років, в результаті розвитку передових інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) і отримання доступу до них спочатку певною частиною, а потім і більшістю населення розвинутих країн, принципи відкритості освітньо-наукових систем стало можливим втілювати на практиці на якісно новому рівні. Ступінь розвитку ІКТ в Україні сьогодні дозволяє забезпечити відкритість національної освітньо-наукової системи на високому європейському і світовому рівні.

Випереджальний розвиток

Прискорення формування єдиного відкритого науково-освітнього простору України дасть змогу вирішити завдання *випереджального розвитку національної освітньо-наукової системи*. Актуальність цієї проблеми зумовлюється поєднанням зовнішніх чинників глобалізаційного характеру і внутрішніми соціально-економічними особливостями. Серед цих внутрішніх особливостей ключову роль відіграє невідповідність у ступенях розвитку економіки і науки: коли українська наука значною мірою перебуває на рівні вирішення інноваційних завдань, то перед переважною частиною економіки стоять завдання модернізаційного характеру. Випереджальний розвиток освітньо-наукової системи дасть можливість забезпечити необхідний для адекватної вимогам часу інноваційної економіки людський капітал, водночас стимулюючи впровадження у виробництво новітніх технологій та активізуючи продуктивну співпрацю українських науковців і освітян з колегами з інших країн (як у дослідницькій діяльності, так і у повнішому використанні експортного потенціалу вітчизняної освіти і науки). Випереджальний розвиток передбачає не просто подолання відставання у певних напрямках і консервування прийнятного становища там, де воно таким є зараз, а активні заходи, спрямовані на превентивне відвернення майбутніх проблем і викликів. Також успішний випереджальний розвиток освітньо-наукової системи здатний перетворити її на локомотив модернізаційних та інноваційних перетворень в економічній, соціальній та культурній сферах. Відтак, прискорення розвитку національної освіти і науки – це реальне наближення кращого майбутнього для кожного громадянина України.

Загальні показники системи освіти в Україні

Українська освітня система у світовому вимірі. У Доповіді про розвиток людини ООН 2010 року Україна за індексом освіти (скоригованим із врахуванням нерівності) посідає високе 18 місце (індекс 0,795), випереджаючи, зокрема, такі країни, як Іспанія (22-е місце з індексом освіти 0,781), Велика Британія (24-те місце, 0,766), Франція (27-е 0,751), Польща (30-те 0,728), Італія (32-е 0,706), Білорусія (35-те 0,683), Португалія (41-е 0,670), Російська Федерація (53-є місце, 0,631). Середній індекс освіти по країнах світу становить 0,436, тобто Україна його перевищує в 1,8 рази⁵.

*Кількість осіб, які навчались у навчальних закладах на початок 2010/11 навчального року, становила 7 млн 189 тис., з них 4 млн 299 тис.*⁶ – у

⁵ Реальное богатство народов: пути к развитию человека. Доклад о развитии человека 2010. – М.: Издательство «Весь Мир». Опубликовано для Программы развития Организации Объединенных Наций (ПРООН), 2010. – С. 152 (Таблица 3, «Индекс развития людского потенциала, скоригованный з урахуванням нерівності»).

⁶ Загальноосвітні навчальні заклади (1990-2011pp.) // Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/znz_u.html

школах, 399 тис. – у ПТНЗ⁷, 2 млн 491 тис. – у ВНЗ⁸. Порівняно з 2000/01 навчальним роком, загальна кількість осіб, які навчалися у навчальних закладах, зменшилася на 18,1 % , з них у школах – зменшилася на 33,5 % , у ПТНЗ – на 19,3 % , а у ВНЗ – зросла на 34,6 %⁹.

Кадрове забезпечення освіти. Середньорічна кількість найманих працівників в освіті у 2009 році становила 1 млн 646 тис., збільшившись, порівняно з 2004 роком, на три відсотки. Це одна з небагатьох галузей, яка, на тлі загального зменшення кількості працюючих по Україні на 5,9 % , поповнилася працівниками, притому що осіб, для котрих здійснювалась освітня діяльність, стало менше.

Працівників освіти у загальній структурі зайнятих в Україні – 15,5 % , тоді як у Російській Федерації – 9,7 % , у Німеччині – 5,9 % , Польщі – 7,4 % , Великій Британії – 9,1 % , США – 9,1 % , Франції – 6,4 %¹⁰.

Фінансування освіти. В Україні на початку 90-х років ХХ століття частка державних видатків на освіту у ВВП сягала 5,6 % (281 млрд крб. у 1992 р.). За часів незалежності цей показник становив у середньому 5,8 % і за останнє десятиліття коливався від 4,3 % у 1999 році до 8,4 % (майже 80 млрд грн) у 2010 році.

У зведеному бюджеті частка видатків на освіту становила за цей період від 15,4 до 21,5 % . При цьому динаміка бюджетних видатків на освіту не мала тенденції до рівномірного зростання (температура приросту коливався від 9,5 % до 46,2 %), хоча у переважній більшості періодів видатки на освіту зростали швидшими темпами, ніж видатки зведеного бюджету в цілому. Показовим є 2009 рік, коли після кризи 2008 року видатки зведеного бюджету України зменшилися на 0,6 % , а бюджетні видатки на освіту зросли при цьому на 9,5 % . Незважаючи на посткризовий період, бюджетні видатки на освіту зросли у 2009 році до 7,3 % ВВП (7,6 тис. грн на одну особу, що перебуває у навчальних закладах), а у 2010 році – до 8,4 % ВВП, що є доволі високим рівнем у порівнянні із світовими показниками (4,9 % ВВП).

Відповідно до функціональної класифікації переважна частка бюджетних коштів спрямовується на фінансування загальної середньої освіти (41,5 % бюджетних асигнувань на освіту), вищої освіти (30,9 %), дошкільної освіти (11,7 %) та професійної технічної освіти (6,2 %). Решта коштів (9,7 %) витрачається на фінансування післядипломної освіти, позашкільної освіти та заходів із позашкільної роботи з дітьми, програми

⁷ Мережа та контингент професійно-технічних навчальних закладів МОН України станом на 01.01.2010 р. (за даними державної статистичної форми № 3) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mon.gov.ua/education/prof-tech/forma_3.doc

⁸ Вищі навчальні заклади (1990-2011рр.) – Державний комітет статистики України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html

⁹ Якщо ми такі освічені, то чому такі бідні? До реформування системи освіти: погляд економіста // “Дзеркало тижня. Україна” № 3. – 28 січня 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/newspaper/articles/74249>

¹⁰ Якщо ми такі освічені, то чому такі бідні? До реформування системи освіти: погляд економіста // “Дзеркало тижня. Україна” № 3. – 28 січня 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/newspaper/articles/74249>

матеріального забезпечення навчальних закладів, дослідження і розробки у сфері освіти та інші заклади та заходи у сфері освіти.

Порівнюючи з видатками на освіту в розвинених країнах (Німеччина – 4,4 % ВВП, Японія – 3,4 % , Іспанія – 4,4 % , Італія – 4,3 % , США – 5,5 % , Франція і Велика Британія – 5,6 %) можна констатувати, що державне фінансування освітньої діяльності в Україні перебуває, за відносними показниками, на рівні найбільш розвинених країн світу, а то й перевищує його. Однак в абсолютному вимірі становище не таке втішне через значно менший, порівняно з розвинутими країнами, обсяг ВВП України.

ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИПЕРЕДЖАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ОСВІТНЬО-НАУКОВОЇ СИСТЕМИ

1. Людський капітал – основний ресурс розвитку сучасного суспільства

У сучасному світі країнами-лідерами є держави, які виходять з того, що найвигідніші інвестиції – це інвестиції у людський капітал. Нині людський капітал у національному багатстві світового співтовариства складає 64 %, природний капітал – 20 %, а фізичний лише 16 %. В рейтингу найбільш успішних країн світу, який складає Британська організація Legatum Institute, у 2010 році перше місце серед 110-ти країн-учасниць посіла Норвегія¹¹. Цей рейтинг складається на основі вивчення 79 параметрів, включаючи матеріальний стан і якість життя громадян, економічні показники, рівень освіти, якість системи охорони здоров'я, безпеку, рівень особистих свобод і наявність демократичних інститутів. У першу десятку списку потрапили, також, Данія, Фінляндія, Австралія, Нова Зеландія, Швеція, Канада, Швейцарія, Нідерланди і США. Україна в рейтингу поділила 69-е місце в оточенні Домініканської Республіки (68-е місце) та Індонезії (70).

За рейтингом конкурентоздатних економік, який складається на основі досліджень Світового банку, у 2010 році найбільш конкурентоздатною економікою в Європейському Союзі є економіка скандинавських країн¹². Ці країни у 70-ті, і в 90-ті роки ХХ століття виходили з економічних криз, визначивши розвиток освіти центральним ядром розвитку суспільства. Тому перспективи соціального та економічного розвитку пов'язуються насамперед з якістю освіти.

Питома вага людського капіталу в таких високорозвинених країнах, як Фінляндія, Швейцарія, Німеччина, Японія, США та ін. складають до 80 % їх національного багатства. Людський капітал є головним продуктивним чинником у створенні новітніх технологій, розвитку виробництв, підвищенні їх ефективності, випереджаючому розвитку науки, культури, охорони

¹¹ The 2010 Legatum Prosperity Index rankings . – <http://www.prosperity.com/downloads/2010ProsperityIndexRankingsTable.pdf>

¹² Доповідь Світового банку, 2010. –

<http://siteresources.worldbank.org/EXTANNREP2010/Resources/WorldBank-AnnualReport2010.pdf>

здоров'я, безпеки, соціальної сфери. У розвинених державах вкладення в освіту, науку, культуру, охорону здоров'я перевищують вкладення в обладнання, устаткування, будівлі, споруди. Це дає вирішальну перевагу в технологічному й інтелектуальному розвитку, а також випереджаючому зростанні якості життя населення. Тому основний приріст національного багатства визначається сьогодні, передусім, умовами, створеними для розкриття людського потенціалу.

В умовах глобалізації Україна перебуває в силовому полі тенденцій, пов'язаних з переходом людства до нової фази цивілізаційного розвитку, яку визначають уже не лише як інформаційне суспільство, а дедалі частіше – як суспільство знань. Ставлячи за мету входження до кола найрозвинутіших країн світу, українське суспільство повинне перетворитися на суспільство, що постійно вчиться, динамічно нагромаджує й ефективно використовує нові знання. Перспектива розбудови в Україні суспільства знань вимагає глибокого реформування освітньо-виховної сфери, що має здійснюватися на основі розумного поєднання кращого зарубіжного досвіду з національними традиціями.

Сьогодні освіта визнається однією з найважливіших складових функціонування і розвитку суспільства як на міжнародному, так і на національному рівні. Це задекларовано у глобальних Цілях тисячоліття Декларації тисячоліття ООН, прийнятій 2000 року, до якої серед 189 країн світу приєдналася і Україна.

Освіта є особливою сферою соціального життя, унікальною системою, соціокультурним феноменом, який сприяє нагромадженню знань, умінь і навичок, забезпечує інтелектуальний розвиток людини. Україна визнає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства. Освітня політика виступає найважливішою складовою політики держави, інструментом підвищення темпів соціально-економічного та науково-технічного розвитку. Проте вітчизняна система освіти поки що, незважаючи на намагання реформувати її за європейськими зразками, переважно лише виглядає європейською, але не є такою за суттю.

Стратегія державного розвитку з позицій підвищення якості людського капіталу докорінно змінила уявлення про характер витрат на освіту. Вони стали розглядатися не стільки як споживчі витрати, одноразова, незворотна витрата ресурсів суспільства на освіту, але як один з напрямків інвестицій в людський капітал, який підвищує майбутні доходи людини, бізнесу та суспільства. Це сприяє досягненню справедливості, створенню «рівності шансів (можливостей)» у виборі напрямків зайнятості й отриманні стійкого доходу. В нових умовах освіта стала сферою виробництва та інвестування з боку зацікавлених у її продукті суб'єктів, сферою, що приносить більш високий дохід для домогосподарств, підвищення прибутку для бізнесу, прискорення темпів розвитку, зростання економіки і вирішення актуальних соціальних проблем суспільства для держави. Кошти, вкладені в освіту і економічне зростання мають жорсткий причинно-наслідковий характер.

Одиниця витрат на освіту дає віддачу на рівні 1,7 – 1,9 одиниць виробленого ВВП. Освіта, наука, виробництво – це базис, на якому має будуватися нова стратегія держави.

Серед ключових засобів забезпечення випереджального розвитку національної освітньо-наукової системи, яким необхідно приділити максимальну увагу на державному рівні варто відзначити:

- Створення сучасної Національної системи кваліфікацій – передумова формування єдиного освітнього простору, інтегрованого у європейський.
- Освіта протягом життя – головна тенденція розвитку сучасної освіти.
- Впровадження елементів відкритої освіти як засіб поліпшення якості освіти, інтенсифікації розвитку освітньої системи.
- Електронні бібліотечні системи як складова єдиного відкритого освітнього простору.
- Дослідницькі університети: науково-дослідна та інноваційна діяльність у ВНЗ.
- Кваліфікована робоча сила – важливий чинник створення передумов для випереджального розвитку.

2. Створення сучасної Національної системи кваліфікацій – передумова формування єдиного вітчизняного освітнього простору, інтегрованого у європейський

В Україні Національна система кваліфікацій, перелік галузей, напрямів, спеціальностей освіти не відповідає сучасним вимогам. Досі немає законодавчо встановлених стандартизованих освітніх рівнів. Відсутні стандартизовані галузі, напрями і спеціальності вищої освіти, які б узгоджувалися з Міжнародною стандартною класифікацією освіти, іншими відповідними світовими і європейськими нормами. У розв'язанні цього питання Україна суттєво відстала від багатьох передових країн світу. Так, чинний перелік професій, за якими здійснюється навчання в ПТНЗ, нараховує понад 3000 найменувань, тоді як, наприклад, у Німеччині він не перевищує трьохсот. Тому закономірно, що кваліфікації, яких набуває українська молодь, дедалі більше не влаштовують роботодавців і не отримують визнання за межами країни.

Експерти міжнародних інтеграційних процесів в освіті вважають національні рамки кваліфікацій (National Framework for Qualification), сформульовані у термінах результатів навчання, ключовим інструментом забезпечення порівнянності та прозорості освітніх систем європейських країн. Підкреслюється, що з позицій європейської політики добросусідства

стимулювання обговорень цього питання у країнах-сусідах є логічним розширенням сфери діяльності Європейського Союзу¹³.

Кваліфікацію експерти ЄФО визначають як підтверджену уповноваженим органом наявність у людини знань, умінь і широких компетенцій відповідно до прийнятих стандартів¹⁴.

Систему кваліфікацій утворюють структури і процеси, що сприяють присвоєнню кваліфікацій. Елементами цієї системи є: рамка кваліфікацій, професійні й освітні стандарти, критерії та порядок оцінювання, уповноважені органи, схема фінансування та будь-які інституціональні інфраструктури, характерні для конкретної країни та її культурного контексту.

Рамка кваліфікацій – це інструмент класифікації та визначення кваліфікацій, поданих у вигляді переліків дескрипторів – узагальнених описів результатів навчання, що містять чітко сформульовані критерії (“точки відліку”) приналежності до кваліфікацій¹⁵.

Узагальнюючи призначення системи кваліфікацій, експерти Європейського фонду освіти (European Training Foundation) визначають її як комплекс заходів, спрямованих на визнання результатів навчання. Її складовими є освітні стандарти, критерії та порядок оцінювання, уповноважені органи, інституціональна інфраструктура, схема фінансування та інші аспекти, характерні для конкретної країни та її культурного контексту.

Структура кваліфікацій (СК) є однією з характеристик системи кваліфікацій. Вона розглядається як інструмент розвитку та класифікації кваліфікацій відповідно з набором встановлених для визначення рівнів навчання критеріїв, поданих у вигляді переліків дескрипторів (описань). Кваліфікаційні структури розрізняються за наборами конструктивних елементів і ступеня їх взаємодії, вони можуть бути оформлені законодавчо або функціонувати на основі консенсусу соціальних партнерів. Проте, всі структури формують основу для підвищення якості, доступності, взаємозв'язку, визнання кваліфікацій у суспільстві й на ринку праці, як в межах країни, так і за кордоном¹⁶.

¹³ Coles M. A Review of International and National Developments in the Use of Qualifications Frameworks / ETF Project Number WP06-42-05 : Work Programme 2006 [Electronic resource]. – Mode of access: www.etf.europa.eu/.

¹⁴ Coles M. A Review of International and National Developments in the Use of Qualifications Frameworks / ETF Project Number WP06-42-05 : Work Programme 2006 [Electronic resource]. – Mode of access: www.etf.europa.eu/.

¹⁵ Report “A Framework for Qualifications of the EHEA”, by the Working Group on QF [Electronic resource] // Bologna process seminar in Copenhagen, Jan 13–14, 2005. – Mode of access: www.aic.lv/ace/ace_disk/Bologna/Bol_semin/.

¹⁶ Голубенко О., Морозова Т. Національна рамка кваліфікацій у контексті європейських перетворень освітнього простору // Вища школа. – 2009, №3. – С. 44-56.

У рекомендаціях семінару «Структури кваліфікацій в європейській вищій освіті» (Данія, 2003 р.)¹⁷ наголошується, що кваліфікаційна структура має відображати зміст кваліфікацій з урахуванням цілей і завдань вищої освіти, особливо її чотирьох базових цілей, до яких належать: підготовка студента до конкуренції на ринку праці; виховання студентів як активних громадян демократичного суспільства; особистісний розвиток; формування і підтримка високого рівня знань.

Національна структура кваліфікацій визначається болонськими експертами¹⁸ як єдине описання на національному рівні або рівні освітньої системи логічно співвіднесених кваліфікацій та інших досягнень вищої освіти з чітко визначеними зв'язками між ними. Зміст кваліфікацій однаково тлумачиться усіма зацікавленими особами в міжнародному масштабі. На думку розробників, національні структури кваліфікацій слугують завданням забезпечення якості та розвитку¹⁹.

Всі національні освітні системи мають рамки кваліфікацій – у протилежному випадку не було б можливості сертифікувати досягнення студентів. Але, на думку експертів Болонського процесу, більшість існуючих НРК характеризуються в термінах процедур і формальних вимог, а не результатів навчання. Керівник департаменту вищої освіти при Раді Європи Сьюр Берген (Sjur Bergan) наголошує, що більшість національних структур кваліфікацій не експліковано, що проявляється у таких тенденціях:

- окремі кваліфікації описуються ізольовано, а не в рамках логічно вибудованої системи з визначенням зв'язків між різними кваліфікаціями;
- просування від одної кваліфікації до іншої розуміється виключно як рух від нижчого до більш високого рівня без належної уваги до взаємодії між кваліфікаціями одного рівня;
- кваліфікації характеризуються в термінах процедур і формальних вимог, а не в термінах результатів²⁰.

Складовими блоками болонського пакета освітніх реформ є результати навчання. Отже, логічно, що саме вони є ознакою класифікації кваліфікацій. На думку Майка Коулза (Mike Coles), міжнародного експерта з питань кваліфікаційних рамок, використання результатів навчання як основи для опису кваліфікацій сприяє:

- формулюванню вичерпного набору тверджень стосовно того, чого досягне той, хто навчається, після успішного завершення навчання;

¹⁷ Болонский семинар «Структуры квалификаций в европейском высшем образовании». Копенгаген, Дания. 27–28 марта 2003 г. // new.hse.ru/sites/projects/bolon/

¹⁸ Report from the BFUG Working Group on the Overarching Qualifications Framework for the EHEA (2004) // www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/050218_QF_EHEA.pdf

¹⁹ Towards European Qualifications Framework for Lifelong Learning // Commission of the European Communities. – Brussels, 08.07.2005 SEC(2005) 957.

²⁰ Bergan S. Report by the General Rapporteur // Bologna Conference on Qualifications Frameworks. Kobenhavn, January 13–14, 2005.

- підвищенню прозорості і порівнянності стандартів як усередині, так і між кваліфікаціями;
- забезпеченню єдиного формату для різних форм навчання та встановленню взаємозв'язку між професійно-технічною і вищою освітою;
- розробці навчальних програм через виявлення повторень у різних модулях, програмах, кваліфікаціях;
- точному визначенню ключових завдань освітньої програми;
- забезпеченню взаємодії між викладанням, навчанням та оцінюванням;
- подальшій розробці питань, пов'язаних з оцінюванням, розробці відповідних критеріїв, підвищенню його ефективності й варіативності;
- забезпеченню незалежних референтних точок системи координат для розробки та оцінювання стандартів як на національному, так і міжнародному рівнях;
- забезпеченню чітких формулювань досягнень та якостей, приналежних до кваліфікацій, що відповідає інтересам роботодавців, навчальних закладів і громадянського суспільства;
- розвитку процесу офіційного визнання кваліфікацій громадян і підвищенню прозорості кваліфікацій, що буде сприяти переносу залікових одиниць і розвитку мобільності тих, хто навчається²¹.

Потрібно враховувати, що в Європі поряд з Болонським відбувається Копенгагенський процес. По суті, обидва процеси є аналогічними, але спрямовані на реформування освітніх систем різного рівня: Болонський – вищої професійної освіти, Копенгагенський – професійно-технічної. Аби привести до загального знаменника національні рамки кваліфікацій країн-учасниць кожного процесу, а потім коректно їх зіставляти, розроблено і два еталони.

Еталонний опис кваліфікацій за версією Болонського процесу має назву «Всеосяжна рамка кваліфікацій для Європейського простору вищої освіти» (*the Overarching Framework for Qualifications in the European Higher Education Area — QF-EHEA*). Основою «болонського» еталону є дублінська модель універсальних описів результатів навчання (*Dublin Descriptor*). Дублінські дескриптори описують сутність і природу кваліфікації у цілому за такими критеріями: знання та розуміння; застосування знань та розуміння; формулювання суджень; комунікативні навички; здатність до самостійного навчання.

У Львовенському комюніке «Болонський процес 2020 – Європейський простір вищої освіти у новому десятиріччі» (2009) міністри визначили кінцевий термін і зміст чергового етапу «життєвого циклу розвитку» НСК: до

²¹ Coles M. A Review of International and National Developments in the Use of Qualifications Frameworks / ETF Project Number WP06-42-05 : Work Programme 2006 [Electronic resource]. – Mode of access: www.etf.europa.eu/.

2012 року запровадити національні структури кваліфікацій і підготувати їх до самосертифікації на сумісність з еталонною мета-структурою *QF-EHEA*²².

Еталонний опис кваліфікацій за версією Копенгагенського процесу іменується «Європейська рамка кваліфікацій для навчання впродовж усього життя» (*European Qualifications Framework for Lifelong Learning — EQF-LLL*)²³. Його основні цілі:

- створення і підтримка рівня кваліфікаційних професійних стандартів між країнами Європи;
- організація та забезпечення країн Європейського Союзу професійними освітніми програмами з наступним наданням робочих місць і можливостей кар'єрного зростання найбільш кваліфікованим фахівцям незалежно від того, в якій країні вони набули відповідної кваліфікації.

Сутність метарамки *EQF-LLL* відображає формула:

$EQF = \text{Мобільність} + \text{Навчання впродовж усього життя (Lifelong Learning)}$ ²⁴.

Розробники *EQF-LLL* наголошують, що галузеві рамки, засновані на цьому еталоні, можуть використовуватися як в освітньому секторі, так і в секторах індустрії, тобто *EQF-LLL* придатна для класифікації як академічних, так і професійних кваліфікацій, бо результати навчання у цій метарамці визначаються на основі знань, умінь, широких компетенцій, що містять особистісні та професійні результати. Перелічені критерії уточнюються таким чином: знання – теоретичні і/або фактичні; уміння – когнітивні і практичні, компетентність (*competence*) – відповідальність та автономія.

Європарламент, ухваливши 23 квітня 2008 року метарамку *EQF-LLL*, прийняв рішення, відповідно до якого з 2012 року всі сертифікати і дипломи випускників будь-яких освітніх закладів країн Євросоюзу повинні містити інформацію про відповідність певному рівню метарамки *EQF-LLL*.

Рекомендації для України

Структура державного стандарту вищої освіти (ДСВО) України дозволяє, аби до його складу інкорпорувати дескриптори обох розглянутих метарамок. У чинному Законі України «Про вищу освіту» введено два поняття: «освітній рівень» та «освітньо-кваліфікаційний рівень», які визначаються так:

- *освітній рівень* є характеристикою вищої освіти за ознаками ступеня сформованості інтелектуальних якостей особи;
- *освітньо-кваліфікаційний рівень* є характеристикою вищої освіти за ознаками ступеня сформованості знань, умінь та навичок особи, що

²² Болонський процес 2020 – Європейський простір вищої освіти у новому десятиріччі СО [Ел. ресурс] / Комюніке Конференції міністрів європейських країн, відповідальних за сферу вищої освіти, Льовен і Лувен-ла-Ньов, 28–29 квітня 2009 р. – Режим доступу: www.mon.gov.ua

²³ The European Qualifications Framework for Lifelong Learning, 23.04.08 [Electronic resource]. – Mode of access: http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/publ/educ-training_en.html

²⁴ Голубенко О., Морозова Т. Національна рамка кваліфікацій у контексті європейських перетворень освітнього простору // Вища школа. – 2009, №3. – С. 44-56.

забезпечують її здатність виконувати завдання та обов'язки (роботи) певного рівня професійної діяльності.

Виходячи із таких визначень, логічно при розробці Національної рамки кваліфікацій для вимог до освітніх рівнів використовувати описи кваліфікацій Всеосяжної рамки кваліфікацій для Європейського простору вищої освіти (*QF-EHEA*), а для вимог до освітньо-кваліфікаційних рівнів – дескриптори Європейської рамки кваліфікацій для навчання впродовж усього життя (*EQF-LLL*). Практично це можна реалізувати таким чином: за основу «Вимог до освітніх рівнів» безпосередньо взяти дублінські дескриптори, як це зроблено у більшості країн – учасниць Болонського процесу, а у «Вимогах до освітньо-кваліфікаційних рівнів» звести описи результатів навчання, сформульовані на основі дескрипторів *EQF-LLL* для кожної галузі освіти з чинного Переліку напрямів підготовки та чинними освітньо-професійними рівнями.

Відповідальним інститутам (МОН України, Національна академія педагогічних наук України, Український центр оцінювання якості освіти та іншим за потребою) необхідно прискорити роботу з розробки Національної рамки кваліфікацій. Виходячи з критеріїв Національної рамки кваліфікацій визначити конкретні компетенції для різних освітніх рівнів (базова середня освіта, повна середня освіта, ступені вищої освіти).

3. Освіта протягом життя – головна тенденція розвитку сучасної освіти

За останні десятиліття кардинально змінилася система генерації й передачі знань, а їх обсяг багаторазово зріс. Сьогодні не можна за один раз навіть за 5 або 6 років, підготувати людину до професійної діяльності на все життя. Нині щорічно обновляється близько 5 % теоретичних і 20 % професійних знань. Вирішення проблеми полягає в переході до освіти протягом життя, де базова освіта періодично повинна доповнюватися програмами додаткової освіти і організується не як кінцева, завершена, а лише як основа, фундамент, що доповнюється іншими програмами.

Європейська Комісія об'єднала різні освітні й навчальні ініціативи в єдину Програму навчання протягом життя (*Lifelong Learning Programme*). Ця програма прийшла на зміну програмам професійного та дистанційного навчання, які існували до 2006 року. Рада Європи затвердила навчання протягом життя як один з основних компонентів європейської соціальної моделі. Таке навчання не обмежується лише сферою освіти; воно також є критичним фактором у сферах зайнятості й соціального забезпечення, економічного зростання і конкурентоспроможності²⁵.

Стан розвитку освіти протягом життя постійно перебуває в центрі уваги різноманітних європейських інститутів. Зокрема, регулярно проводяться відповідні статистичні дослідження. В одному з останніх

²⁵ Making a European area of lifelong learning a reality [Electronic resource]. – Mode of access: <http://ec.europa.eu/education/>

цільова група для отримання статистичних даних щодо навчання протягом життя включає людей у віці між 25 і 64 роками і обмежується періодом чотирьох тижнів перед опитуванням²⁶.

У 2007 році відсоток людей віці від 25 до 64 років, задіяних у різноманітних формах навчання протягом життя становив 9,7 % у межах ЄС. Це на 1,2 % вище, ніж у 2003 році. Серед жінок цей відсоток (10,6 %) – вищий, ніж серед чоловіків (8,8 %). Найбільш високий відсоток громадян, задіяних у різних формах навчання протягом життя у Швеції, Данії, Ісландії, Великобританії та Фінляндії – від 23 % до 32 %. Найнижчі показники у Болгарії та Румунії – менше 2 % (Табл. 1).

Таблиця 1

Відсоток населення країн Європи, що продовжує навчання у віці 25-64 роки

	Країни	Жінки		Чоловіки		Загалом	
		2003	2007	2003	2007	2003	2007
A	ЄС	9,1	10,6	7,9	8,8	8,5	9,7
B	Європейський регіон	6,6	8,8	6,4	8,0	6,5	8,4
1.	Швеція	35,4	38,3	28,4	26,0	31,8	32,0
2.	Данія	27,4	34,2	21,0	24,2	24,2	29,2
3.	Ісландія	34,1	33,7	25,0	22,4	29,5	27,9
4.	Велика Британія	30,9	31,2	22,7	22,0	27,2	26,6
5.	Фінляндія	26,2	27,5	18,6	19,4	22,4	23,4
6.	Швейцарія	24,0	23,4	25,3	21,7	24,7	22,5
7.	Норвегія	18,0	18,9	16,2	17,1	17,1	18,0
8.	Нідерланди	16,8	17,0	16,1	16,1	16,4	16,6
9.	Словенія	14,7	16,1	12,0	13,5	13,3	14,8
10.	Австрія	8,6	14,0	8,6	11,6	8,6	12,8
11.	Іспанія	5,1	11,5	4,3	9,3	4,7	10,4
12.	Кіпр	8,5	8,6	7,1	8,1	7,9	8,4
13.	Німеччина	5,6	7,6	6,4	8,0	6,0	7,8
14.	Ірландія	6,8	9,0	5,1	6,2	5,9	7,6
15.	Франція	7,2	7,9	7,0	7,0	7,1	7,4
16.	Бельгія	6,9	7,4	7,0	7,0	7,0	7,2
17.	Латвія	10,0	9,3	5,4	4,6	7,8	7,1
18.	Естонія	8,2	9,3	5,0	4,6	6,7	7,0
19.	Люксембург	6,1	7,4	6,8	6,5	6,5	7,0
20.	Італія	4,8	6,6	4,2	5,9	4,5	6,2
21.	Мальта	3,6	5,7	4,7	6,4	4,2	6,0
22.	Чехія	5,4	5,9	4,8	5,5	5,1	5,7
23.	Литва	4,7	6,8	2,8	3,6	3,8	5,3
24.	Польща	4,9	5,5	3,9	4,7	4,4	5,1
25.	Португалія	3,4	4,5	3,0	4,4	3,2	4,4
26.	Словаччина	3,9	4,3	3,5	3,4	3,7	3,9
27.	Угорщина	4,9	4,1	4,0	3,0	4,5	3,6
28.	Хорватія	1,9	2,8	1,8	3,1	1,8	2,9
29.	Греція	2,7	2,1	2,6	2,2	2,6	2,1
30.	Туреччина	0,7	1,2	1,7	1,8	1,2	1,5
31.	Болгарія	1,4	1,3	1,1	1,4	1,3	1,3
32.	Румунія	1,2	1,4	1,1	1,2	1,1	1,3

²⁶ Quality Report on the European Union Labour Force Survey 2007 [Electronic resource]. – Mode of access: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-RA-09-015/EN/KS-RA-09-015-EN.PDF

Відсоток всіх підприємств, які забезпечили навчання своїм працівникам становить від 21 % у Греції до 90 % у Великобританії і складає 60 % в середньому по ЄС. Позитивна динаміка спостерігається в більшості країн, що в останні роки приєдналися до ЄС. Початкове професійне навчання в межах підприємств найбільш розвинене у Німеччині, Великобританії, Австрії, Данії, Нідерландах, Італії та Франції – близько 50 % підприємств, у той час як у більшості інших країн ЄС воно практикується не більше, як на 10 % підприємств (Табл. 2).

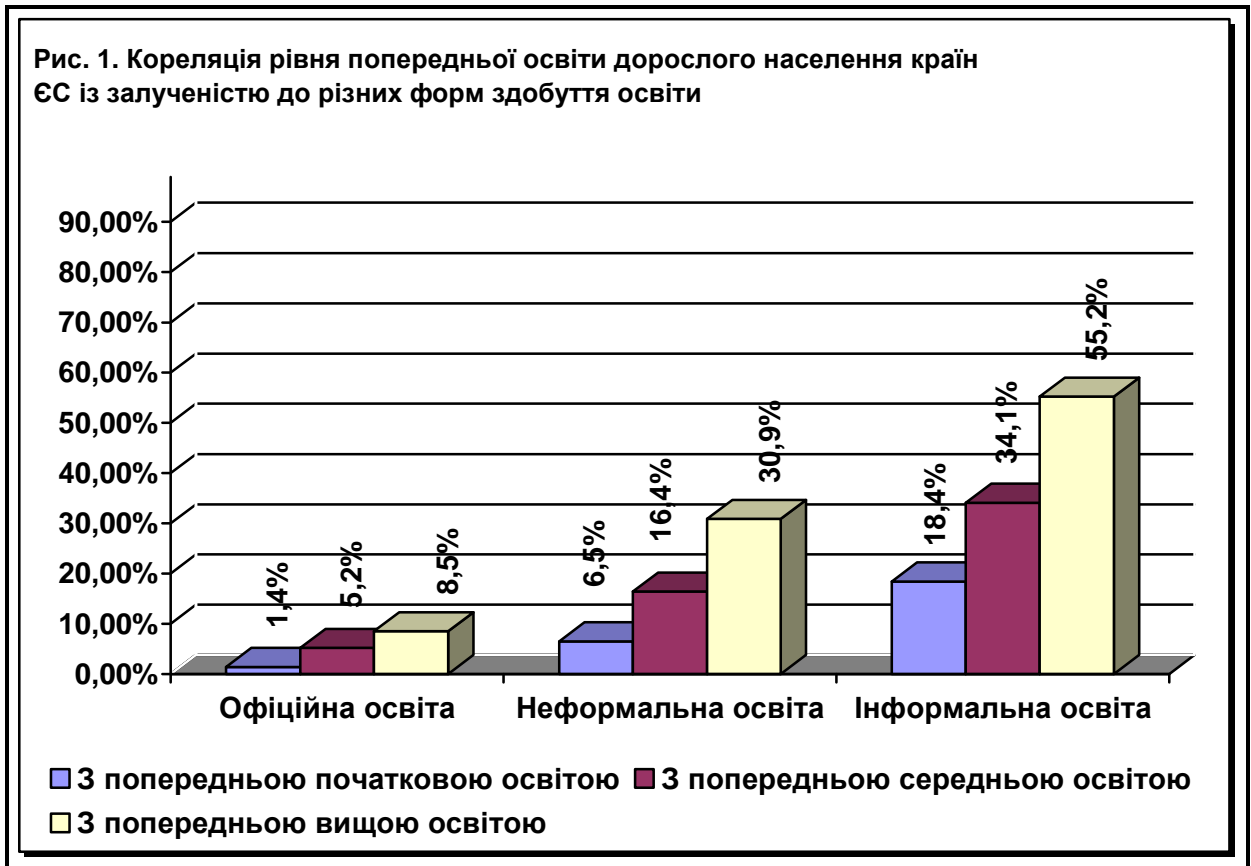
Таблиця 2

Продовжене професійне навчання (ППН)

	Країни	Підприємства з ППН (% від усіх підприємств)	Працівники, що задіяні в програмах ППН (%)	Вартість ППН (% загальної вартості робочої сили)	Витрачений працівниками час на ППН (години)
	ЄС	60	33	1,6	9
1.	Бельгія	63	40	1,6	12
2.	Болгарія	29	15	1,1	4
3.	Чехія	72	59	1,9	14
4.	Данія	85	35	2,7	10
5.	Німеччина	69	30	1,3	9
6.	Естонія	67	24	1,6	7
7.	Греція	21	14	0,6	3
8.	Іспанія	47	33	1,2	9
9.	Франція	74	46	2,3	13
10.	Італія	32	29	1,3	7
11.	Кіпр	51	30	1,3	7
12.	Латвія	36	11	0,8	3
13.	Литва	46	15	1,2	5
14.	Люксембург	72	49	2,0	16
15.	Угорщина	49	16	2,6	6
16.	Мальта	46	32	1,8	11
17.	Нідерланди	75	34	2,0	12
18.	Австрія	81	33	1,4	9
19.	Польща	35	21	1,3	6
20.	Португалія	44	28	1,1	7
21.	Румунія	40	17	1,1	5
22.	Словенія	72	50	2,0	14
23.	Словаччина	60	38	1,8	12
24.	Фінляндія	77	39	1,5	10
25.	Швеція	78	46	2,1	15
26.	Велика Британія	90	33	1,3	7
27.	Норвегія	86	29	1,3	9

Показовою є кореляція між рівнем попередньої освіти та ступенем залученням до навчання дорослого населення віком від 25 до 64 років, що

свідчить про більші можливості і більшу схильність до продовження навчання людей з вищим рівнем попередньої освіти (Рис. 1)²⁷.

На сьогодні існують наступні три основні форми освіти:

- *формальна* освіта – початкова, загальна середня освіта, середня професійна освіта, вища освіта, освіта після закінчення ВНЗ (аспірантура й докторантура), підвищення кваліфікації й перепідготовка фахівців і керівників з вищою і середньою професійною освітою в інститутах, на факультетах і курсах підвищення кваліфікації й професійної перепідготовки;

- *неформальна* освіта – професійно спрямовані й загальнокультурні курси навчання в центрах освіти дорослих, у лекторіях товариства «Знання», по телебаченню, на різних курсах інтенсивного навчання;

- *інформальна* освіта є загальним терміном для освіти за межами стандартного освітнього середовища – індивідуальна пізнавальна діяльність, що супроводжує повсякденне життя, реалізується за рахунок власної активності індивідів в оточуючому культурно-освітньому середовищі; спілкування, читання, відвідування установ культури, подорожі, засоби масової інформації тощо. При цьому людина перетворює освітні потенціали суспільства в дієві фактори свого розвитку.

За цілями, які ставляться й реалізуються в системі неперервної освіти її умовно можна поділити на три складові:

²⁷ Adult education trends and issues in Europe. – http://ec.europa.eu/education/pdf/doc268_en.pdf

Перша складова системи неперервної освіти – додаткова професійна освіта – сприяє формуванню професійної основи кадрового потенціалу сучасної високотехнологічної економіки. Споживачами послуг даної частини системи неперервної освіти є соціально адаптована частина населення, яке отримує освіту послідовно на всіх її рівнях.

Друга частина системи освіти протягом життя забезпечує різноманітним групам населення можливість адаптуватися до мінливих умов життя. Ця підсистема передбачає освіту, спрямовану на адаптацію й реабілітацію соціальних і професійних груп, не здатних самостійно пристосуватися до швидкозмінного соціального середовища. Крім того, до цієї підсистеми залучаються громадяни, що не мають в силу різних причин доступу до формальної системи професійної освіти, що створює для них загрозу десоціалізації.

Третя складова системи освіти дорослих забезпечує задоволення різноманітних індивідуальних освітніх потреб громадян, наприклад, мовну підготовку, отримання психологічних, культурологічних та інших знань, комунікативних навичок, спеціальних умінь тощо.

До формалізованих структур додаткової професійної освіти примикають різні неформальні структури (тренінгові групи, підготовка й перепідготовка на підприємствах і т.п.) які іноді діють на базі формалізованих структур, а нерідко утворюються неформально, як правило, на короткий термін. Також до цієї системи примикає відкрита освіта у різних її формах і дистанційне навчання.

Ефективним засобом розвитку системи безперервної освіти є створення корпоративних університетів, що забезпечують чергування одержання фундаментальних знань із практичною діяльністю. Розвиток безперервної освіти дозволяє створювати умови для формування гнучких освітніх траєкторій і вирівнювання доступу до якісної освіти на всіх рівнях освітньої системи, забезпечує набір освітніх послуг, що відповідають динамічному розвитку потреб особистості, суспільства, економіки.

У цих умовах необхідний новий погляд на роль і значення неперервної освіти, яка відповідає сучасним освітнім потребам. Неформальна освіта, хоча й може плануватися «згори», але реально виникає й здійснюється тільки як відповідь на конкретний освітній запит «знизу». При цьому активність учнів підтримується «зсередини» за рахунок реалізації їхніх актуальних інтересів і потреб.

Освіта протягом життя України

Поки що освіта протягом життя в Україні, на жаль, перебуває у зародковому стані, будь-яка системність практично відсутня. Закон України «Про позашкільну освіту» жодним чином не вирішує цієї проблеми, оскільки не врегульовує питання інтеграції позашкільної освіти в загальну освітню системи країни, залишаючи осторонь ключові проблеми забезпечення і контролю якості та визнання неформальної освіти. Не існує офіційної статистики з цього питання, відсутні спеціальні концепції і програми.

Навчання протягом життя виходить на чільні позиції у світових освітніх процесах – це диктується базовими тенденціями сучасного розвитку людства. Тому для України вкрай важливо найближчим часом вжити дієвих заходів для подолання відставання у цій сфері.

Назріла необхідність у розробці теоретично обґрунтованих, практично значимих і переконливих концептуальних підходів до організації системи неперервної освіти в Україні. Однією з найбільш істотних проблем становлення системи неперервної освіти є подолання стереотипу ставлення до неформальної освіти як мало важливої і несуттєвої. Нерозуміння специфіки неформальної освіти і її соціального потенціалу (у порівнянні із традиційною шкільною або вищою освітою) породжується недостатньою увагою до вивчення проблем освіти дорослих. Необхідно в масштабах країни проаналізувати діяльність сформованої сфери нетрадиційних видів і форм освітньої діяльності дорослих. Це дозволить виявити специфіку неформальної пізнавальної й навчальної діяльності різного контингенту дорослих, мотиваційні особливості й механізми самоорганізації цієї діяльності.

Рекомендації

Навчання протягом життя на національному рівні повинне бути визначене як повноправне освітнє поле з відповідною увагою до контролю й перевірки якості та забезпеченням визнання різноманітних форм освіти. На часі розробка Концепції і Програми розвитку в Україні системи освіти протягом життя, в яких потрібно визначити наступні ключові моменти:

1. Визначення моделей для оцінки й визнання попереднього навчання.
2. Зв'язок національних моделей для визнання попереднього навчання з європейською структурою кваліфікацій, збільшення порівнянності й прозорості.
3. Створення критеріїв та механізмів визнання й утвердження неформальних видів освіти.
4. Визначення основних навичок і ключових компетенцій. Скорочення істотних розходжень з країнами ЄС у цій сфері.
5. Підготовка персоналу для системи навчання протягом життя за наступними напрямками діяльності:
 - викладання;
 - управління;
 - науково-аналітичне забезпечення;
 - використання новітніх технологій;
 - планування навчальних програм;
 - підтримка (технічна, адміністративна, організаційна).

4. Впровадження елементів відкритої освіти як засіб поліпшення якості освіти, інтенсифікації розвитку освітньої системи

Одним із перспективних шляхів оновлення і розвитку вітчизняної освітньої системи є впровадження елементів відкритої освіти, яка має значний потенціал для забезпечення випереджального розвитку вітчизняної освітньо-наукової системи в контексті глобальних соціально-економічних тенденцій. Про впровадження елементів відкритої освіти, зокрема, йшлося у Посланні Президента України до Українського народу (2010), у якому було прямо поставлено завдання: «освітня система України повинна стати на шлях запровадження принципів відкритої освіти»²⁸.

Відкрита освіта – збірний термін, що позначає різні види освітньої діяльності, у яких знання, ідеї і важливі аспекти методики та організації навчання і викладання вільно поширюються і використовуються за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій²⁹.

Впровадження відкритої освіти з початку 2000-х років у багатьох країнах є однією з визначальних тенденцій розвитку системи передусім вищої освіти та освіти дорослих. Про це свідчать як об'єктивні зміни у навчальних закладах і навчальному процесі, так і дедалі більша увага до відкритої освіти з боку урядів і міжнародних установ, освітніх та наукових інституцій, благодійних фондів, громадських організацій, міжурядових та міждержавних інституцій, включно з Організацією Об'єднаних Націй.

З моменту рішення Массачусетського інституту технологій, ухваленого 2001 року³⁰, щодо надання відкритого доступу до всіх своїх навчальних матеріалів минуло лише трохи більше 10 років, а принципи відкритої освіти дедалі більше стають стандартом освітньої діяльності. Масштабні ініціативи зі впровадження елементів відкритої освіти сьогодні втілюються у десятках країн, серед яких як лідери, такі як США і Великобританія, так і держави, що прагнуть максимально швидко подолати відставання в освітній та науковій сферах – зокрема, КНР і В'єтнам (останній 2006 року де-факто зробив відкриту платформу створення та обміну навчальними і освітніми матеріалами Connexions³¹ загальнонаціональним стандартом вищої освіти).

Відкрита освіта: соціально-політичні і техніко-організаційні складові

Відкрита освіта сьогодні перебуває на етапі бурхливого розвитку. З огляду на це, а також на різноплановість аспектів відкритої освіти, природним є співіснування багатьох, часом конкурентних, розумінь цього поняття.

²⁸ Послання Президента України Віктора Януковича до Українського народу, 03.06.2010 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/17307.html>

²⁹ The Why and How of Open Education. – The Netherlands: United Nations University/UNU-MERIT/CCG, 2011 – Р. 4.

³⁰ Див.: С. Лерман, С. Міягава, Е. Маргуліс, Проект OpenCourseWare (OCW): розбудова культури вільного доступу та обміну // Відкрита освіта: колективний розвиток освіти через відкриті технології, відкритий контент і відкрите знання / За ред. Т. Пійосі. – К. : Наука, 2009. – с. 128–130.

³¹ <http://cnx.org/>

Ці різнопланові аспекти і відповідні різноманітні тлумачення можна поділити на дві великі групи. По-перше, це ідеологічні, соціальні і політичні складові. Головним у них є наголос на тому, що освіта – це суспільне благо, а відтак безперешкодно отримувати освіту має право кожен член суспільства, незалежно від раси, етнічної належності, статків, місця проживання тощо. Тобто головною метою для цієї соціально-політичної складової відкритої освіти є демократизація освіти, підвищення ступеня її доступності – у першу чергу для представників соціальних груп, які з різних причин досі такого доступу не мають чи перебувають у дискримінованому становищі. З очевидних причин, для нашої країни цей аспект не є найактуальнішим: Конституція України закріплює право усіх громадян на отримання освіти, і цей принцип в цілому успішно реалізується, про що свідчать високі за світовими стандартами показники охоплення населення і середньою, і вищою освітою.

Друга головна складова поняття відкритої освіти наголошує на організаційних і технологічних аспектах цього явища. Саме вона є для вітчизняної системи освіти найбільш значущою, відкриваючи значні можливості для оновлення і розвитку, підвищення якості освіти і ефективності навчального процесу. Особливо значим є позитивний потенціал впровадження елементів відкритої освіти у вищій освіті та освіті дорослих, хоча суттєвий позитивний потенціал є і для середньої освіти. У середній освіті підходи та інструменти відкритої освіти у першу чергу здатні дієво сприяти у поліпшенні становища із забезпеченням сучасними навчальними матеріалами та у забезпеченні можливостей обміну досвідом між педагогами. Щодо освіти дорослих (освіта протягом життя), то реалізація потенціалу відкритої освіти може стати запорукою розбудови в Україні нової сучасної індустрії, здатної відіграти велику роль у поліпшенні соціального клімату і якості трудових ресурсів та у створенні значної кількості нових робочих місць.

Інформаційні технології в освітньому процесі

Широке поняття відкритої освіти тісно пов'язане з активним застосуванням сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій (передусім, можливостей мережі Інтернет) в освітньому процесі та наукових дослідженнях. Відкрита освіта, зокрема, передбачає:

- а) забезпечення відкритого доступу до освітніх і навчальних матеріалів (підручників, посібників, курсів тощо), результатів наукових досліджень;
- б) істотне розширення можливостей для колективної роботи в рамках навчального процесу як на рівні викладач-студент (зокрема, також і в дистанційній освіті), так і по горизонталі – між колегами-учителями та викладачами вищих навчальних закладів (як і студентами та аспірантами в рамках вирішення конкретних освітніх та наукових завдань);

- в) базований на сучасних комп'ютерних технологіях менеджмент освітнього процесу, що відкриває широкі можливості для суттєвого підвищення як поінформованості громадськості про стан справ в освіті, так і значного зростання ефективності управління системою освіти на всіх рівнях.

Вільний доступ, дистанційне навчання і відкрита освіта

Варто наголосити, що відкрита освіта, незважаючи на тісний зв'язок з інформаційно-комунікаційними технологіями, не обмежується самою лише інформатизацією освіти. Сучасні комп'ютерні та мережні технології становлять потужний засіб інтенсифікації самого навчального процесу та пов'язаних з ним організаційних процесів і заходів в рамках набуття освітою більшої відкритості і посилення ступеня єдності та зв'язності освітньо-наукової системи, однак інформатизацію і впровадження у навчальний процес новітніх засобів, матеріалів і інструментів не можна вважати кінцевою метою відкритої освіти.

Відкрита освіта не обмежується і забезпеченням вільного доступу до різноманітних освітніх матеріалів. Сучасна освітня практика потребує інструментів не тільки публікації і зберігання, а й розвинутого комплексу засобів колективної роботи з різноманітними матеріалами за чітко визначеними критеріями в рамках освітніх систем як в самих освітніх установах, так і поза ними. Крім забезпечення вільного доступу, необхідно надати користувачам також можливість колективно працювати з матеріалами, модифікуючи їх та пристосовуючи до потреб власної викладацької і навчальної роботи.

Сфера застосування ідей, принципів і технологій відкритої освіти не обмежується також і дистанційною освітою, хоча незаперечним є значний позитивний потенціал підходів і інструментів відкритої освіти для дистанційного навчання. Головний об'єкт застосування ідей, технологій і технічних систем відкритої освіти – це освітні установи і навчальний процес у них самих та забезпечення різноманітних горизонтальних зв'язків (передусім у сенсі створення умов для плідної співпраці) між викладачами з одного навчального закладу чи різних навчальних закладів, і ці установи можуть організовувати навчальний процес як дистанційно, так і стаціонарно.

Перспективні напрями для України

З урахуванням особливостей поточного етапу соціально-економічного розвитку України та освітньої системи, найбільш перспективними для нашої країни є такі напрями впровадження елементів відкритої освіти:

1. З огляду на потреби суспільства, на становище у системі вищої освіти, та на складні проблеми соціального і демографічного характеру, елементи відкритої освіти можуть широко використовуватися у дистанційній освіті та освіті протягом життя. До навчання буде залучатися дедалі більше людей середнього віку. Тут телекомунікаційні технології, що дають можливість не тільки

- розповісти, а й показати, змодельовати конкретну ситуацію, здатні принести значні позитивні результати вже у короткотерміновій перспективі.
2. Технології відкритої освіти, а саме технології електронних публікацій можуть допомогти у подоланні браку якісних навчальних матеріалів, від якого потерпає багато середніх і вищих навчальних закладів. Це – різноманітні підручники і посібники, методичні матеріали для учнів і вчителів, студентів і викладачів у цифрових форматах. Ці цифрові формати, електронні публікації дають змогу зробити такі навчально-методичні матеріали набагато дешевшими і доступнішими, а роботу з ними зручнішою.
 3. Технології електронної публікації, обміну цифровим контентом та колективної роботи з ним – дають змогу значно поліпшити якість викладання через забезпечення ефективного обміну досвідом та різноманітними освітніми матеріалами між викладачами. У нас актуальність такої роботи визначається не в останню чергу величезним академічним навантаженням на викладачів. Дедалі більшого поширення у світі набуває забезпечення вільного доступу до навчальних курсів та різноманітних супровідних і допоміжних матеріалів.
 4. Елементи відкритої освіти здатні забезпечити вищий рівень прозорості системи освіти – що і як викладається і вивчається, які матеріали і методики використовуються, якими є навчальні досягнення студентів і учнів, якою є якість роботи вчителів і викладачів. Тобто система освіти завдяки цим елементам відкритої освіти може стати прозорішою для суспільства, і, з іншого боку, може бути забезпечено краще керування нею.

Елементи відкритої освіти, що потребують першочергового впровадження

Відкрита освіта здатна надати системі навчання і викладання на всіх рівнях – від окремих ВНЗ і шкіл до міжнародних фахових спільнот – якісно нового рівня відкритості і єдності (зв'язності). Йдеться про всі типи і різновиди як внутрішніх, так і зовнішніх ліній комунікацій.

Це зовнішні зв'язки:

- між суспільством і державою та системою освіти в цілому і конкретними освітніми установами;

і внутрішні зв'язки:

- між викладачами і викладачами;
- викладачами і студентами;
- студентами і студентами;
- адміністрацією навчальних закладів та викладачами і студентами.

З огляду на зазначене вище, українська освітньо-наукова система на сучасному етапі у першу чергу потребує впровадження таких елементів відкритої освіти:

- створення повноцінних електронних бібліотек повнотекстових матеріалів (навчальних, методичних, дослідницьких, інформаційно-довідкових) у навчальних і наукових закладах;
- створення систем колективної роботи з навчальними матеріалами, що дасть змогу підвищити ефективність навчального процесу та забезпечити навчальні заклади підручниками, посібниками, іншими навчальними і методичними матеріалами;
- впровадження в освітню практику систем електронного менеджменту діяльності викладачів, студентів, освітніх колективів усіх рівнів з метою підвищення ступеня прозорості освітньої системи та оптимізації процесів управління.

5. Електронні бібліотечні системи як складова єдиного відкритого освітнього простору

Інформатизація освіти: стан матеріально-технічної бази і освітній контент

Новітні інформаційно-комунікаційні технології становлять основу для ще одного перспективного напрямку розвитку єдиної відкритої науково-освітньої системи, близького до відкритої освіти, – створення і налагодження роботи електронних бібліотечних систем. З огляду на важливість оволодіння знаннями, уміннями і навичками, необхідними для повноцінного життя у сучасному інформаційному суспільстві, вже на етапі середньої школи, особливе значення має впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у середній освіті.

Упродовж минулого десятиліття було досягнуто помітних успіхів у справі забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів комп'ютерною технікою. Це устаткування та відповідна мережна інфраструктура може стати основою матеріально-технічної бази для функціонування клієнтських модулів електронних бібліотечних систем, змістовне наповнення яких може використовуватися і в інших складових освітньої системи. За даними Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, кількість загальноосвітніх навчальних закладів, оснащених навчальними комп'ютерними комплексами 2011 року становить 94,6 % (у тому числі 93,2 % у сільських школах). Всього за період 2000–2010 років до українських шкіл надійшло понад 19 тис. таких комплексів, близько половини з них – до 2005 року³², що означає, що ця комп'ютерна техніка є фізично і морально застарілою і потребує оновлення. Крім того, незважаючи на значний поступ

³² «Проект Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки». – Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОНМС України. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://iitzo.gov.ua/gromadske_obgovorena.html

протягом минулого десятиліття, зберігається неприйнятно високий показник кількості учнів на один комп'ютер – 27³³. Таким чином, гасло «Один учень – один комп'ютер» поки що залишається у вітчизняній освіті завданням на перспективу. Разом з тим, стрімке зростання кількості комп'ютерів, мобільних пристроїв і підключень до інтернету у родинах дещо компенсує брак комп'ютерної техніки у навчальних закладах.

2011 року близько 85 % загальноосвітніх навчальних закладів мали підключення до інтернету, проте частка сільських шкіл, що мають доступ до інтернету становить лише близько 55 %. Вирішити проблему забезпечення загальноосвітніх шкіл доступом до мережі інтернет покликана Державна цільова програма впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційних технологій «Сто відсотків» на період до 2015 року (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 р. № 494³⁴), що передбачає підключення ста відсотків шкіл до глобальних інформаційних ресурсів. Національний проект «Відкритий світ»³⁵ (в рамках реалізації національного пріоритету «Нова якість життя»³⁶) передбачає створення національної інформаційно-комунікаційної бездротової мережі четвертого покоління, що використовуватиметься насамперед в інтересах освітньої системи. Також проект передбачає передачу школам для надання 1,5 млн школярам нетбуків з пільговим підключенням до інтернету.

Таким чином, матеріально-технічна база комп'ютерної техніки та мережної інфраструктури (з урахуванням комп'ютерів і підключень до інтернету у домогосподарствах), що може використовуватися у навчальних цілях, вже сьогодні є достатньою для активного включення в освітній процес. Протягом найближчих п'яти років варто очікувати подальшого поліпшення стану матеріально-технічного та інфраструктурного забезпечення освіти у сфері інформаційно-комунікаційних технологій. Сьогодні дедалі актуальнішим стає завдання наповнення цих цифрових потужностей освітнім, науковим, культурним та інформаційно-просвітницьким контентом високої якості. Ключовим засобом вирішення цього завдання можуть стати спеціалізовані *електронні бібліотечні системи*.

Електронні бібліотечні освітні системи у світі

За висновками експертів Інституту інформаційних технологій в освіті ЮНЕСКО³⁷, значення електронних бібліотек для сучасної освіти і науки зумовлюється, зокрема, такими чинниками, що є актуальними і для України:

³³ Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (за заг. ред. В.Г. Кременя). – К.: Пед. думка, 2011. – с. 293.

³⁴ [http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=494-2011- % EF](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=494-2011-%EF)

³⁵ <http://www.ukrproject.gov.ua/project/vidkritii-svit#fDesc>

³⁶ Указ Президента України № 895/2010 «Про заходи щодо визначення і реалізації проектів із пріоритетних напрямів соціально-економічного та культурного розвитку» [Електронний ресурс]. – <http://www.president.gov.ua/documents/12284.html>

³⁷ Digital Libraries in Education, Science and Culture. Analytical survey. – UNESCO, – Moscow, 2007, – p. 14.

- зростання кількості осіб, охоплених освітою, в тому числі вищою;
- зростання кількості осіб, що отримують освіту протягом життя, здобувають освіту дистанційно у відповідь на вимоги сучасного ринку праці та внаслідок прагнення поліпшити умови життя;
- необхідність забезпечувати розширення охоплення освітою з одночасним стримуванням державних та приватних витрат на неї, а відтак – потреба у підвищенні продуктивності і ефективності освіти;
- скорочення термінів впровадження результатів наукових досліджень та інженерно-технічних розробок в економіку;
- інтернаціоналізація і глобалізація науки та посилення міжнародної конкуренції на ринку наукових досліджень, інженерно-технологічних розробок та ринку освітніх послуг, що активно глобалізується.

Наведеними причинами пояснюється значна увага урядів багатьох країн, неурядових та міжнародних організацій, що опікуються освітою і наукою, до електронних освітніх бібліотек. Прикладами успішних проєктів, з-поміж багатьох інших, є National Science Digital Library ([nsdl.org](http://www.nsdlib.org)), Networked Digital Library of Theses and Dissertations (www.ndltd.org) (США); ресурси національного освітнього порталу Joint Information Systems Committee (www.jisc.ac.uk) (Великобританія); національний електронний ресурс науково-освітньої та просвітницької інформації у галузях медицини, охорони довкілля та сільського господарства ZB MED – Greenpilot (www.zbmed.de) (Німеччина); освітній портал European SchoolNet (www.eun.org), ресурс науково-освітніх матеріалів Європейського дослідницького консорціуму з інформатики та математики Cyclades (<http://www.ercim.eu/cyclades/>) (Європейський Союз); «Единое окно доступа к образовательным ресурсам» (window.edu.ru), «Единая коллекция цифровых образовательных ресурсов» (school-collection.edu.ru) (Російська Федерація).

У зв'язку з особливостями системи освіти і науки Російської Федерації (високий ступінь централізованості, необхідність працювати з територіально розпорощеними та культурно різноманітними аудиторіями), а також внаслідок проведення в Росії реформ модернізаційного характеру, у цій країні освітні електронні бібліотеки стали масштабним проєктом, що реалізується за активної участі держави, а статус освітніх електронних бібліотек було чітко визначено на законодавчому рівні³⁸.

Визначальні риси освітніх електронних бібліотек

Електронні освітні бібліотечні ресурси мають певні відмінності порівняно з електронними бібліотеками як такими. Відмінності електронної

³⁸ Критерії (вимоги) відповідності електронно-бібліотечної системи вимогам Федеральних державних освітніх стандартів вищої професійної освіти (ФДОС ВПО) нового покоління визначені на основі вимог ФДОС ВПО, Наказу Міносвітнауки Росії від 3 вересня 2009 р. № 588 і чинного законодавства Російської Федерації в Галузевій доповіді “Електронна книга й електронно-бібліотечні системи Росії” (Электронная книга и электронно-библиотечные системы России: Отраслевой доклад / А.Н. Воропаев, К.Б. Леонтьев. – М.: Федеральное агентство по печати и массовым коммуникациям, 2010. – 60 с.).

освітньої бібліотеки зумовлюються специфікою представлених у ній матеріалів та їх функціонування:

1. Освітній контент навчального та науково-інформаційного характеру: підручники, посібники, методичні матеріали, лекції, монографії, коментарі, першоджерела у повнотекстовій формі та уривках тощо.
2. Високий ступінь систематизації представлених документів, які групуються за тематичними і цільовими ознаками.
3. Наявність додаткових можливостей, що дають змогу використовувати електронні документи в навчальному процесі (наприклад, формування користувачем власних колекцій документів, цитування і конспектування, створення закладок тощо).

Актуальність створення електронних освітніх бібліотечних систем в Україні зумовлюється також тим, що такі електронні освітні ресурси здатні значно поліпшити ситуацію із забезпеченням підручниками, що становить постійну проблему, яка періодично загострюється. Масове впровадження електронних підручників (як спеціальних пристроїв, так і навчального контенту електронних бібліотек, з яким можна працювати на різних видах пристроїв) дало б можливість повністю усунути найбільш витратну ланку – друк книжкової продукції. Безперечно, відносно висока ціна пристроїв та обмеженість бюджетного фінансування заважає швидкому і масовому впровадженню у вітчизняну навчальну практику електронних підручників, як це робиться зараз, наприклад, у Кореї і Японії. Разом з тим можливим є їх поетапне впровадження, а також використання як платформи для цифрового навчального контенту інших видів пристроїв, яких, як вже відзначалося, стає дедалі більше як у родинях, так і в навчальних закладах (настільні комп'ютери, ноутбуки, нетбуки, планшети, рідери, смартфони тощо).

Діяльність Української Держави щодо розвитку електронних бібліотечних систем

На рівні рішень органів державної влади питання створення і розвитку національного електронного бібліотечного ресурсу періодично актуалізується від 1998 року, коли Законом України «Про Національну програму інформатизації» було передбачено розробку і затвердження Державної програми «Електронна бібліотека»³⁹. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 09.01.2007 року № 537-V⁴⁰ також передбачає необхідність вирішення питання електронної бібліотеки. 2009 року Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2009 р. № 1579-р було схвалено Концепцію Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека–XXI». Метою Програми є

³⁹ Закон України «Про Національну програму інформатизації» (№ 74/98 ВР від 04.02.1998, остання редакція від 30.07.2010, [http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=74 % 2F98- % E2 % F0](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=74%20F98-%E2%F0)).

⁴⁰ <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16>

«підвищення ефективності використання, забезпечення доступності документів, які зберігаються у бібліотечних, архівних та музейних фондах»⁴¹.

Новий етап у розвитку національної електронної бібліотечної системи було розпочато 2010 року, коли Президентом України було поставлено завдання щодо створення Національної електронної бібліотеки: «Національним проектом має стати створення Національної електронної бібліотеки, яка об'єднає освітні, наукові, університетські, музейні ресурси в єдину мережу»⁴². На найвищому державному рівні було зроблено чіткий наголос на необхідності комплексного вирішення проблеми – створення національної електронної бібліотеки, що, разом із завданням збереження історико-культурної спадщини, буде також виконувати функцію накопичення освітніх і наукових матеріалів та забезпечення доступу до них. Плани щодо створення «повномасштабної електронної бібліотеки»⁴³ було підтверджено у березні 2011 року на засіданні Громадської гуманітарної ради при Президентові України, а 7 квітня 2011 року, у своєму виступі зі щорічним Посланням до Верховної Ради України Президент ще раз підкреслив значення впровадження сучасних технологій, формування доступних навчальних електронних бібліотек як ключових напрямків реформи освіти⁴⁴.

Проект створення Національної електронної бібліотеки, поряд з історико-культурною складовою, передбачає розвиток освітнього компонента, який може бути реалізовано у формі загальнодержавного ресурсу навчальних та науково-інформаційних матеріалів, призначених для активного використання в навчальному процесі на всіх освітніх рівнях. При цьому надзвичайно важливим є знаходження оптимального балансу між зусиллями держави та участю недержавних (громадських, приватних) організацій. Необхідно враховувати, що освітні матеріали, для їх повноцінного функціонування, повинні мати належний рівень якості, а електронні ресурси, що входять до складу загальнодержавної електронної освітньої бібліотечної системи, мають відповідати певним критеріям. Виконання цих вимог, з огляду на специфіку вітчизняної системи освіти, можливе лише за умови активної участі держави.

Необхідні заходи

З огляду на потребу забезпечення повноцінного використання потенціалу електронних бібліотек у розвитку єдиної відкритої національної освітньо-наукової системи, а також на значення та масштабність завдання, до

⁴¹ Повний текст Розпорядження Кабінету Міністрів та Концепції на веб-сайті Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського – http://www.nbuv.gov.ua/law/09_bib_21.html

⁴² Послання Президента України Віктора Януковича до Українського народу, 03.06.2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/17307.html>.

⁴³ Під головування Президента відбулося засідання Громадської гуманітарної ради, 17.03.2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/19609.html>.

⁴⁴ Виступ Президента України Віктора Януковича із щорічним посланням до Верховної Ради України, 07.04.2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/19736.html>.

його вирішення необхідно залучити низку органів державної влади та установ, котрі опікуються питаннями освіти і науки, інформатизації та зв'язку, бібліотечної справи і книговидання. Ефективна реалізація проекту створення і розвитку освітньо-наукової електронної бібліотечної системи потребує активної участі також представників освітньої та наукової спільноти, громадянського суспільства, приватного сектору.

Для створення сучасної електронної бібліотечної освітньо-наукової системи доцільно вжити таких заходів:

- Провести інвентаризацію існуючих зібрань освітніх і наукових матеріалів у цифровому форматі з метою поширення кращого вітчизняного досвіду і формування освітніх цифрових колекцій Національної електронної бібліотеки.
- Розробити техніко-економічне обґрунтування проекту створення і розвитку Національної електронної бібліотеки з урахуванням необхідності поетапного модульного створення складових бібліотеки та початку їхньої роботи.
- Провести переговори та укласти відповідні угоди з вітчизняними та міжнародними організаціями і компаніями, що сприяють впровадженню цифрових технологій у сферу освіти та бібліотечну справу (зокрема, ЮНЕСКО, міжнародні благодійні інституції, Google тощо), з метою налагодження співпраці у матеріальних, технічних та методичних аспектах реалізації проекту створення і розвитку Національної електронної бібліотеки України.
- Обрати платформу для створення національної освітньої електронної бібліотеки та розробити єдині стандарти оформлення електронних документів для неї.
- Створити Єдиний відкритий портал цифрових освітніх ресурсів, що використовуються у середній освіті, на яких буде розміщено підручники, посібники, програми, методичні матеріали, додаткові матеріали для використання на уроках, найкращі матеріали для позакласної та позашкільної роботи для вчителів та учнів середніх шкіл. Забезпечити доступ до Єдиного порталу цифрових освітніх ресурсів усіх закладів середньої освіти в Україні. У перспективі сформувати корпус аналогічних матеріалів для вищої освіти та ресурс (ресурси) доступу до цих матеріалів.
- Розробити єдині стандарти оформлення і депонування на створюваному інтернет-ресурсі наукових публікацій за результатами досліджень і розробок, що виконуються державним коштом у наукових та освітньо-наукових установах (включно з дисертаційними, а також дипломними роботами).
- Розробити стандарти професійних умінь і навичок для: а) підготовки спеціалістів, що безпосередньо займатимуться впровадженням цифрових технологій у культурну та освітньо-наукову практику; б) забезпечення необхідного рівня підготовки викладачів і студентів

ВНЗ, вчителів і учнів середніх шкіл для забезпечення можливості активного користування електронними освітніми матеріалами у навчальному процесі.

6. Дослідницькі університети: науково-дослідна та інноваційна діяльність у ВНЗ

Створення єдиного відкритого освітньо-наукового простору вимагає ефективного вирішення завдання інтеграції освіти і науки. Природним чином, для освіти наука відіграє роль фундаменту (варто зауважити, що цей аспект стосується як вищої, так і середньої освіти), для науки освіта – запорука її майбутнього, джерело підготовлених належним чином фахівців, здатних продукувати нові знання. Актуальність цієї проблеми посилюється через зростання значення високих технологій і наукоємних виробництв для сучасної економіки. Отже, проблема інтеграції науки і освіти у сучасному глобалізованому світі безпосереднім чином позначається також на багатьох галузях національної економіки та на соціальній сфері, оскільки вищий технологічний рівень товарів і послуг – це вищий рівень оплати праці, а відтак і добробуту суспільства. Для України питання інтеграції науки і освіти є важливим також і внаслідок специфічних для нашої країни обставин, про які вже згадувалося. А саме, національна економіка (як приватний, так і державний сектор) не здатна повною мірою забезпечити попит на наукові дослідження і розробки вітчизняних фахівців, тому інтеграція з освітою є природним засобом збереження і подальшого розвитку української науки.

Проблема розриву між наукою, освітою і виробництвом була наявною ще за часів СРСР, набуваючи гостроти мірою посилення застійних явищ в економіці і суспільстві у 1970-х роках. Пізніше цей розрив поглибився внаслідок подальшого різкого скорочення оборонного виробництва, а отже і попиту на прикладні науково-технічні розробки, основним замовником яких виступав військово-промисловий комплекс. 1990 року в СРСР було ухвалено «Концепцію удосконалення управління науково-технічним прогресом в умовах радикальної економічної реформи»⁴⁵, яка, зокрема, містила ідеї об'єднання великих наукових центрів з провідними університетами та включення до кола функцій наукових організацій завдань освітнього характеру. За умов командно-адміністративної системи і планової економіки цього завдання виконати не вдалося.

Дослідницькі університети у світі

У зв'язку з закінченням Холодної війни, припиненням світового протистояння та гонки озброєнь схожі проблеми, хоча і не з такою гостротою, постали наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років і перед західними країнами. Ефективною відповіддю на цей виклик – передусім, у

⁴⁵ Див., наприклад: Короткевич В. И. История современной России. 1991-2003: – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2004. – с. 80.

США – стало посилення вищих навчальних закладів, які, поряд із власне освітньою, активно займалися науково-дослідною і інноваційною діяльністю, – дослідницьких університетів. Варто зауважити, що на заході поділ між наукою і освітою традиційно не був таким різким, як в СРСР, як не довелося західним освітньо-науковим системам і переживати соціально-економічні проблеми, з якими зіткнулися у 1990-х роках пострадянські країни.

Прикметно, що сам термін дослідницький університет (research university) набув значного міжнародного поширення після його появи 1994 року у класифікаторі Фонду Карнегі для університетів США (Carnegie Classification of Institutions of Higher Education). У поточній, значно переробленій, редакції класифікатора Карнегі самого цього терміну немає, однак багато ВНЗ у різних країнах світу продовжують ним доволі широко послуговуватися⁴⁶. Загалом, у світі термін «дослідницький університет» має не нормативний (надання певного статусу і відповідних державних пільг і преференцій), а дескриптивний характер – відзначення відповідності певним критеріям наукового, освітнього та економічного характеру, що робить його ефективним у наукових дослідженнях та інженерно-технічних розробках, а також популяризує на висококонкурентному ринку освітніх послуг.

У сучасному світі «дослідницький університет» – це вищий навчальний заклад, який не просто провадить наукові дослідження поряд із освітньою діяльністю, а й має значні успіхи у таких дослідженнях і випускники якого самі стають провідними науковцями. Тобто цей термін зазвичай є синонімом для «провідний університет», «престижний», «елітний», «багатий університет».

Визначальні риси провідних освітньо-наукових установ

Поняття «дослідницького університету» у світі сьогодні передбачає кілька важливих параметрів⁴⁷, серед яких:

1. Частка наукових досліджень у бюджеті університету; вважається, що у провідних університетах, таких як Гарвард, Стенфорд і Массачусетський технологічний інститут (MIT), вона має становити близько 50 % . При цьому переважна частина цих коштів надходить з федерального бюджету, однак бюджетні кошти отримуються виключно на конкурсній основі (а не тому, що університет має якийсь преференційний державний статус).
2. Велика різноманітність дисциплін, що викладаються і досліджуються в університеті; значна, часом більше половини усіх хто отримує тут освіту, частка тих, хто здобуває науковий ступінь (аспіранти і докторанти).

⁴⁶ <http://classifications.carnegiefoundation.org/>

⁴⁷ За матеріалами «круглого столу» «Национальные исследовательские университеты: вопросы формирования развития сети», http://www.strf.ru/organization.aspx?CatalogId=221&d_no=17248, зокрема виступ завідувачки сектору Інституту світової економіки і міжнародних відносин І. Дежиної.

3. Значна частка залучених викладачів, у тому числі – з-за кордону (30 – 60 % усього викладацького складу). Цей параметр є надзвичайно важливим, про що, зокрема, свідчить досвід Університету Сан-Паулу у Бразилії, який проектувався і створювався з метою увійти до першої сотні університетів світу. Незважаючи на великі витрати на університет, мети так і не було досягнуто – саме через обмеження щодо міжнародних зв'язків (залучення закордонних викладачів, вживання іноземних мов тощо).
4. Розвинута інфраструктура, як для власне навчання студентів і аспірантів, так і для наукових досліджень, і так звана «інноваційна інфраструктура» (відрізняється від інфраструктури фундаментальних досліджень вищими економічними пріоритетами, характерніша для технічних вузів). Найпоказовіший приклад вузу з розвинутою інноваційною інфраструктурою – МІТ, який має навколо себе понад 300 малих підприємств, які доводять до кінцевого споживача науково-технічні інновації.
5. Дуже високий ступінь академічної автономії і наявність особливої корпоративної етики – значною мірою пояснюється тим, що переважна більшість провідних університетів США є приватними.

Загальна частка ВНЗ, що відповідають усім наведеним вище вимогам, становить не більше 7 % від загальної кількості університетів США (близько 2400).

ЄС: Наукові дослідження й інновації у вищій освіті

Розвиток вищої освіти, підвищення її якості, зокрема, за рахунок посилення інтеграції з науковими дослідженнями, є одним з пріоритетів Європейського Союзу. Рада Європи у 2000 році в Лісабоні (Португалія) прийняла так звану Лісабонську стратегію (Lisbon Strategy) розвитку Євросоюзу, а в 2003-му в Барселоні (Іспанія) цю стратегію було доповнено рішенням щодо необхідності спрямування до 2010 року не менше 3 % від ВВП на дослідження та інновації. Головною метою зазначеної стратегії стало забезпечення до 2010 року трансформації об'єднаної Європи у найбільшу в світі економіку, засновану на знаннях. Було напрацьовано нову концепцію взаємодії європейських університетів (Болонья, 1997 рік; Прага, 2001 рік; Берлін, 2003 рік; Берген, 2005 рік). У результаті 45 країн Європи перейшли до впровадження Болонського процесу, метою якого є формування єдиного освітньо-наукового простору.

Роль координаторів наукових досліджень відповідно до стратегії розвитку об'єднаної Європи відіграють Європейська дослідницька рада (European Research Council) та Європейський науковий фонд (European Science Foundation), добре фінансовані коштами з бюджету ЄС. Загальноєвропейські кошти, на додачу до національних, інвестуються не лише в наукові дослідження, як було раніше, а переважно у трикутник знань: освіта, дослідження, інновації на жорсткій конкурсній основі.

Серед пріоритетних завдань, які вирішуються провідними європейськими університетами:

1. Посилення, з одного боку, фундаментальної складової у навчанні і наукових дослідженнях, з іншого – інноваційного компоненту, який передбачає впровадження напрацювань науковців в економіку; створення для вирішення пріоритетних наукових проблем великих міжнародних колективів, які водночас здійснюють навчальний процес для аспірантів.
2. Зростання ступеня міждисциплінарної інтеграції, що передбачає менш вузьку спеціалізацію навчальних планів, їх сумісність для різних навчальних закладів, мобільніша і більш відкрита система навчання і викладання.
3. Зростання ринкової орієнтованості науково-інноваційної діяльності європейських університетів.

«Підприємницькі університети»

Питання тіснішої інтеграції у «трикутнику знань» – наука, освіта, інновації – набуло нового звучання у зв'язку з фінансово-економічною кризою. Протягом останніх років освітянами, науковцями та фахівцями і політиками багатьох країн широко обговорюються ідеї професора Гарвардського університету Генрі Іцковіца (Henry Etzkowitz). На його думку, в сучасному суспільстві ядром інноваційної діяльності є саме університет (на відміну від традиційної науково-дослідної установи, комерційної корпорації чи державного органу). Вступаючи в тісну співпрацю з бізнесом, університет великою мірою безпосередньо перебирає на себе функції корпоративних підрозділів досліджень і розробок, а головне – університет стає головним центром прикладення організаційних зусиль і спрямування державних коштів у розвитку інновацій. Генрі Іцковіц вважає, що класичний і дослідницький університет на сучасному етапі стає університетом підприємницьким. Зберігаючи повністю академічну складову, вищий навчальний заклад робить наголос на розвитку у студентах, аспірантах, викладачах і дослідниках підприємницьких якостей⁴⁸. Прикметно, що ідеям Іцковіца приділяється серйозна увага в Росії, де зараз активно обговорюються шляхи оптимізації і модернізації науково-освітньої сфери. Розуміння університету як основної ланки інтегрованої наукової, інноваційної (підприємницької) і освітньої діяльності, очевидно, є близьким і деяким керівникам найпотужніших українських ВНЗ природничо-технологічного профілю.

⁴⁸ Див. Іцковиц, Генри. Тройная спираль. Университеты – предприятия – государство. Инновации в действии / Генри Ицковиц ; пер. с англ. под ред. А.Ф. Уварова. – Томск : Изд-во Томск. гос. ун-та систем упр. и радиоэлектроники, 2010. – 238 с.; L. Leydesdorff, H. Etzkowitz. The Triple Helix as a Model for Innovation Studies (Conference Report), Science & Public Policy Vol. 25(3) (1998) 195-203 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.leydesdorff.net/th2/spp.htm>

Дослідницькі університети в Україні

Ідеї «повернення» (точніше було б – повноцінного приходу) науки в університети в Україні вийшли перший план в середині 2000-х років як результат прагнення розбудувати сучасну інноваційну економіку, впливу прикладу зростання рівня інтегрованості освітньо-наукових систем країн ЄС на фоні європейських устремлень України та закономірного бажання провідних українських ВНЗ виділитися із загальної маси і отримати реальну автономію.

2007 року урядом було ухвалено постанову «Про затвердження Державної цільової науково-технічної та соціальної програми «Наука в університетах» на 2008-2012 роки»⁴⁹. Державною програмою було передбачено створення при університетах науково-навчальних центрів, оновлення матеріально-технічної бази ВНЗ. Проте реалізацію програми можна оцінити як успішну лише дуже частково. Зокрема, за одним з найважливіших показників, реалізацією науково-технічних проектів за пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки, Програма 2009-2010 років виконувалася лише на 15 % (7 проектів з 50 запланованих), що, втім, не дивно з огляду на обсяги реального фінансування – близько 6 % від запланованого рівня⁵⁰.

У лютому 2010 року Кабінет Міністрів України ухвалив постанову «Про затвердження Положення про дослідницький університет»⁵¹. Присвоєння університетові особливо статусу дослідницького має на меті підвищення ролі університету як центру освіти і науки, підготовки висококваліфікованих наукових і науково-педагогічних кадрів, упровадження в практику наукових досягнень, технічних і технологічних розробок, реалізації разом з іншими вищими навчальними закладами та науковими установами спільних програм за пріоритетними напрямками фундаментальних і прикладних наукових досліджень для розв'язання важливих соціально-економічних завдань у різних галузях економіки. Статус дослідницького мають 14 українських ВНЗ, шість із яких очолюють національний рейтинг за міжнародним індексом цитування. Проте на думку фахівців, у тому числі голови Державного агентства України з питань науки, інновацій та інформатизації, академіка Національної академії наук України В. Семиноженка, питання забезпечення реальних стимулів активізації наукової діяльності університетів поки що залишається відкритим.

⁴⁹ Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 року № 1155 [Електронний ресурс]. – [http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1155-2007- % EF](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1155-2007-%EF)

⁵⁰ В. Семиноженко. Повернути науку в університети. – Урядовий кур'єр, № 48 (4446) від 17.03.2011 року [Електронний ресурс]. – <http://www.ukurier.gov.ua/uk/articles/povernuti-nauku-v-universiteti/>

⁵¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 17.02.2010 року № 163 [Електронний ресурс]. – [http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=163-2010- % EF](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=163-2010-%EF)

Академічна, дослідницька та економічна автономія ВНЗ – ключ до підвищення ефективності освітньо-наукової системи

Ефективним засобом формування єдиного освітньо-наукового простору в частині інтеграції науки, освіти й інновацій може стати інтенсифікація зусиль, спрямованих на поєднання освітньої і дослідної діяльності в університетах. Проте для того, щоб добитися реальних зрушень, необхідним є ухвалення і реалізація рішень на рівні базового законодавства щодо реформування системи вищої освіти. Зокрема, це стосується ухвалення кардинально оновленої версії Закону України «Про вищу освіту» або нового закону. Для досягнення освітньо-науковою системою України ступеня інтегрованості, адекватного вимогам часу, потрібне надання університетам реальної автономії як в академічному та дослідницькому, так і в господарському плані – передусім у сенсі вільного розпорядження залученими коштами у широких рамках провадження наукової, освітньої і інноваційної діяльності. При цьому необхідним є радикальний перегляд системи державного замовлення на підготовку фахівців з приведенням його у відповідність до реальних потреб національної економіки та широким використанням ринкових механізмів (кредитування, співпраця з підприємствами приватного сектора, зовнішньоекономічна діяльність). Такі заходи дадуть, зокрема, можливість спростити і автономізувати процеси оптимізації мережі ВНЗ та реформування наукової сфери. Критично необхідні контрольні функції щодо забезпечення якості освіти мають виконуватися уповноваженими державними органами за активної участі фахової спільноти і громадських організацій, з обов'язковим урахуванням міжнародно визнаних об'єктивних наукометричних індикаторів та показників моніторингу якості освіти.

Рекомендації:

- створити необхідні умови для організації університетами, установами НАНУ та галузевими академіями наук спільних навчально-наукових центрів, спільного виконання ними важливих наукових програм, зокрема міжнародних, супроводження інноваційних проектів;
- активізувати залучення наукових колективів до науково-технічних розробок, необхідних у державному і приватному секторі, всередині держави і за кордоном; запровадити пільговий режим діяльності вітчизняних і зарубіжних компаній, що вкладають кошти у наукові розробки в Україні;
- створити режим найбільшого податкового та адміністративного сприяння для підприємств (у тому числі середнього та малого бізнесу), що активно використовують у своїй діяльності розробки вітчизняних науковців, просувають їх на міжнародний ринок;
- передбачити для наукових колективів можливість створення підприємств у спрощеному порядку для комерціалізації результатів наукової діяльності з урахуванням інтересів держави, відповідних наукових чи навчальних установ;

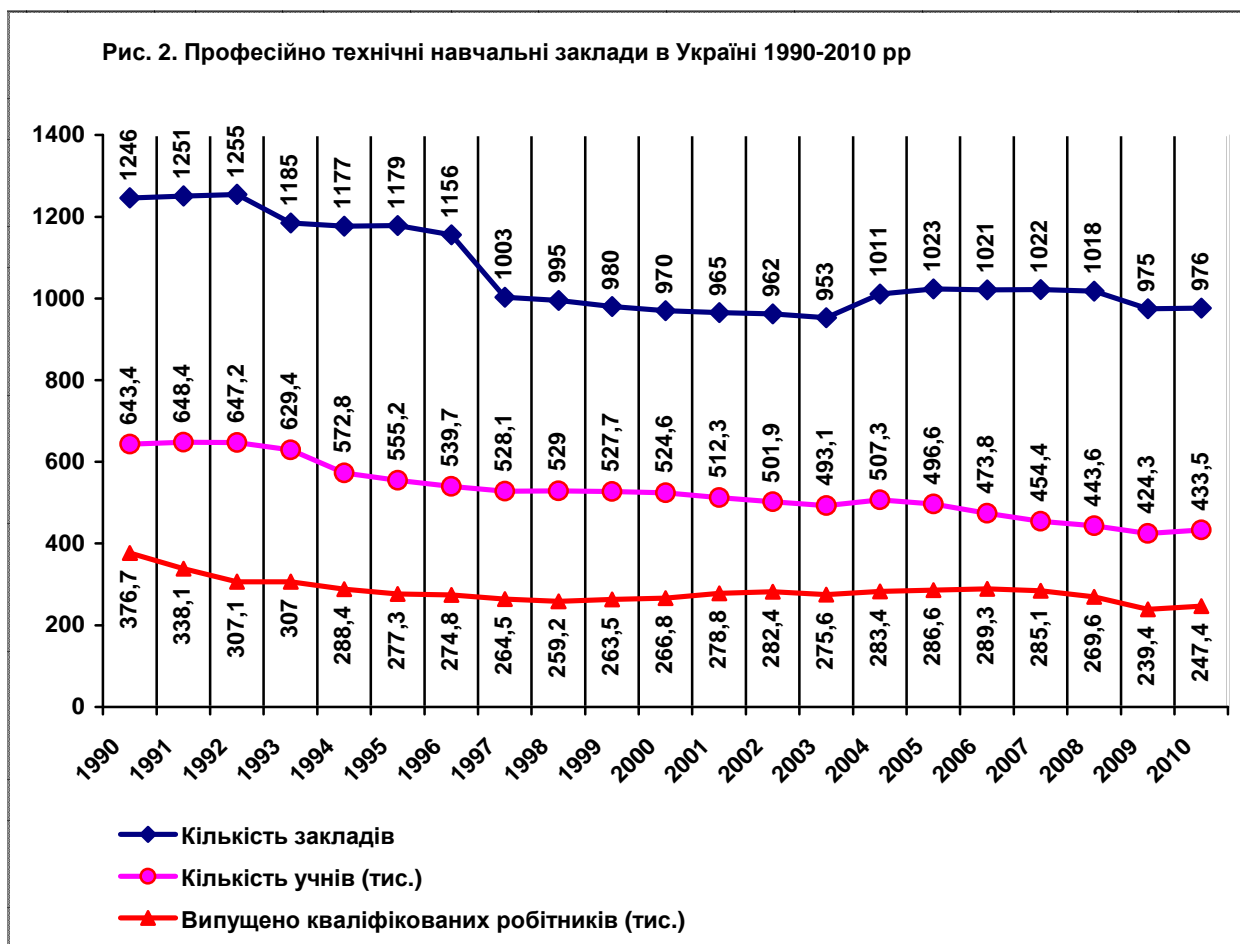
- розбудувати національну мережу високотехнологічних компаній, які здійснюють дослідження та дослідно-конструкторські розробки у низці пріоритетних галузей (зокрема, у матеріалознавстві, авіакосмічних технологіях, інформатиці, біології, генетиці, сільському господарстві) на замовлення вітчизняних і зарубіжних організацій.

7. Кваліфікована робоча сила – важливий чинник створення передумов для випереджального розвитку

Сучасний стан професійно-технічної освіти в Україні

Випереджальний розвиток неможливий без наявності кваліфікованих робочих кадрів, здатних забезпечити реалізацію відповідних завдань на кінцевому виконавчому рівні.

За часів незалежності України професійно-технічна освіта (ПТО) зазнала чи не найбільших втрат серед інших сфер освіти. На 22 % скоротилася кількість професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ), на 33 % кількість учнів, на 27 % – річний випуск кваліфікованих робітників (Рис. 2).

На функціонуванні ПТО негативно відбилися економічні кризи, падіння національного ВВП, що зумовило зменшення її реального фінансування та зниження рівня соціального захисту суб'єктів навчального процесу. Як наслідок, розпочався вплив висококваліфікованих педагогічних кадрів і поступове зменшення кількості закладів та контингенту учнів. Зміна типу економіки і перехід до ринкових відносин, загальний економічний спад і повільне відродження виробництва, переформатування ринку праці та виникнення нових вимог до кваліфікації та компетентності майбутніх робітників, невідповідність змісту навчання потребам роботодавців, деформація мережі ПТНЗ через масове закриття частини з них, недосконалість законодавчих і нормативних актів – усе це актуалізувало потребу в реформуванні ПТО⁵².

Стратегія модернізації професійно-технічної освіти в умовах формування інноваційної, конкурентоспроможної економіки закладена в Державній цільовій програмі розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 роки, що затверджена урядовою постановою у квітні 2011 року. Мета програми – створення сприятливих умов для якісної підготовки робітничих кадрів згідно з пріоритетами державної соціально-економічної політики, орієнтованої на задоволення потреб особистості, суспільства і держави, а також забезпечення рівного доступу до професійно-технічної освіти. Фінансування програмних заходів у 2012-2015 рр. має становити 5-10 % від обсягів бюджетних видатків на зазначену освітню ланку, однак фінансування програми в 2012 р. уже призупинено.

Фінансування. За радянських часів до 40-50 % фінансування профтехучилищ здійснювалось базовими підприємствами, галузевими міністерствами і відомствами. Сьогодні в Україні фінансування професійно-технічної освіти на 81 % централізоване (для порівняння: у Росії – 5,0 % у 2010 р.), що утруднює її орієнтацію на місцеві потреби⁵³.

Механізм надання роботодавцями матеріально-технічної допомоги державним ПТНЗ залишається нерегульованим. Відтак нагальною є потреба врахування позитивного досвіду країн, де запроваджений обов'язковий податок (Франція – 3 % , Бельгія – 0,25 %) для підприємств, спрямований на розвиток професійної освіти, або застосовується багатоканальне фінансування, як у Німеччині.

Неефективні моделі управління розвитком ПТО. За сучасних умов нагальною є потреба в наданні автономії ПТНЗ з метою забезпечення їх економічної самостійності, залучення інвестицій для розвитку матеріально-технічної бази та навчально-методичного забезпечення, запровадження

⁵² Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; [авт.: В. П. Андрущенко, І. Д. Бех, М. І. Бурда та ін. ; редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), В. М. Мадзігон (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. – К. : Пед. думка, 2011. – 304 с. – Бібліогр.: с. 149-167. – (До 20-річчя незалежності України).

⁵³ Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні...

механізму стимулювання суб'єктів господарювання та заохочення педагогічних працівників.

Архаїчна та громіздка система кваліфікацій. Кількість робочих професій і спеціальностей згідно з державним класифікатором професій і їх назви не відповідають європейськими стандартами. Так, наприклад, у Німеччині налічується всього 380 робочих професій, які охоплюють майже 25 тис. видів діяльності, що виконуються кваліфікованими робітниками. А в Україні, яка значно поступається Німеччині за різноманітністю продукції, що випускається, лише в ПТНЗ ведеться підготовка робітників більш, ніж з тисячі різних професій. Це свідчить про недосконалість державних освітніх стандартів, навчальних планів та програм, до розроблення яких ще недостатньо залучаються роботодавці та інші зацікавлені партнери.

Забезпечення учбовою та методичною літературою. Темпи і обсяги видання навчальної літератури не відповідають потребам ПТО (востаннє таке видання для ПТНЗ за державні кошти відбулося в січні 2008 р.). Публікація методичної літератури для педагогічних працівників закладів цієї освітньої ланки в роки незалежності навіть не планувалася. Забезпечення ПТНЗ підручниками професійно-технічного циклу становить 76 %, практично немає електронних засобів навчання, на один комп'ютер припадає 15 учнів.

Дисбаланс системи зайнятості. Обсяги пропозиції фахівців на ринку праці обумовлені ринком освітніх послуг, розвиток якого сьогодні орієнтований переважно на задоволення лише соціальної потреби в освіті, а не на виконання своєї економічної функції. Пропозиція на ринку праці усе більше віддаляється від попиту роботодавців у різних видах трудової діяльності. У результаті основним каналом формування армії безробітних поступово стає не вивільнення працівників з підприємств, а випуск молодих фахівців.

Орієнтири ефективного розвитку сучасної професійно-технічної освіти

Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку висувають наступні вимоги-орієнтири створення ефективної моделі ПТО:

1. Під системою ПТО потрібно розуміти не лише державні навчальні заклади, але й навчальні підрозділи підприємств, фірм, корпорацій і організацій, що здійснюють професійну підготовку і підвищення кваліфікації робочих кадрів безпосередньо на виробництві.
2. Функціонування всіх видів навчальних закладів і підрозділів, що здійснюють підготовку і підвищення кваліфікації робочих кадрів, повинно реалізовуватися на загальній організаційно-методичній основі, незалежно від форми їх власності і галузевої приналежності.
3. У систему суб'єктів, що беруть активну участь у функціонуванні і фінансуванні системи ПТО, повинні входити не лише самі навчальні заклади і держава, але і споживачі тих освітніх послуг, які надаються закладами професійно-технічної освіти. Участь таких суб'єктів господарської діяльності повинна виявлятися не лише в ході формування замовлень на робочі кадри, але й шляхом власних

інвестицій, необхідних для ефективного функціонування ПТНЗ і інших навчальних підрозділів системи ПТО.

4. У нових умовах істотно міняється функція держави. Якщо раніше вона виступала як основне джерело фінансування цієї системи, постановником завдань і контролером якості роботи ПТНЗ, то в умовах ринку переважна частина цих функцій перерозподіляється між всіма суб'єктами системи.

Шляхи реалізації сучасної парадигми розвитку ПТО

Оптимізація організаційно-управлінської структури системи ПТО.

1. Перепідпорядкування частини ПТНЗ, які готують робітничі кадри переважно для своїх регіонів або конкретних міністерств, місцевим органам влади або галузевим міністерствам.

Це дозволить:

- відійти від надмірної централізації керівництва системою ПТО, яка не відповідає суті ринкових стосунків;
- повніше зважати на специфіку регіонів і потреби місцевих ринків праці;
- залучити для розвитку системи ПТО значний об'єм приватних інвестицій суб'єктів, зацікавлених в оперативному здобутті якісних освітніх послуг для підготовки і підвищення кваліфікації своїх кадрів;
- сконцентрувати увагу Міністерства освіти і науки на контролі за якістю освітніх послуг.

2. З метою виконання соціальних функцій ПТНЗ в частині захисту незабезпечених верств населення, ввести практику встановлення певних квот для набору молоді з такого контингенту. Планування і фінансування такого навчання повинні здійснюватися за рахунок цільових коштів, що виділяються з державного і місцевого бюджетів.

Вдосконалення якості професійно-технічного навчання робітників.

1. Розробити і затвердити структуру кваліфікацій для робітничих професій відповідно до стандартів і документів, прийнятих в країнах з розвинутою ринковою економікою. Стандарти, що розробляються, повинні враховувати і відображати специфіку галузі і підприємств, для яких здійснюється підготовка робочих кадрів.
2. Погоджувати стандарти, що діють в країні, і вимоги до якості професійно-технічної підготовки робочих кадрів з тими документами, які використовуються в країнах ЄС. Перевірка якості професійно-технічного навчання повинна стати невід'ємною складовою частиною державної політики, яку здійснюватимуть органи центральної і місцевої влади як активні суб'єкти ринку кадрових послуг.
3. До складу комісій, що визначають якість професійно-технічної підготовки, повинні входити не лише представники Міністерства освіти і науки України, але і особи, що представляють інтереси як постачальників кадрових послуг, так і їх споживачів. У випадках видачі

міжнародних сертифікатів, в такі комісії повинні включатися представники країн-членів Європейської співпраці.

4. Сертифікації повинні підлягати не лише самі ПТНЗ або підрозділи підприємств, їх матеріально-технічна база, але і якісний склад кадрів, що беруть участь в професійній підготовці і підвищенні кваліфікації робітників. Для цього повинні бути розроблені і затверджені обов'язкові вимоги до змісту і спрямованості загальноосвітньої, технічної і педагогічної підготовки таких фахівців.

Створення ефективної системи прогнозування попиту на фахівців.

Для подолання недосконалості існуючої в Україні практики прогнозування державою попиту на фахівців є сенс звернутися до зарубіжного досвіду, де відповідні алгоритми прогнозування дають досить точні результати: статистична похибка прогнозів, розроблених в Ірландії, Франції, Канаді, США знаходиться в межах 10 %⁵⁴.

Одна з найбільш якісних систем прогнозування, попиту на трудові ресурси, яку більше 20 років розвиває Інститут досліджень зайнятості (IER), створено у Великобританії. Термін прогнозування складає від 5-ти до 10-ти років, поновлення прогнозу проводиться щорічно, частіше, ніж у більшості інших країн. Окремо готуються прогноз зміни зайнятості в економіці, прогноз зміни структури галузей економіки, прогнози розподілу зайнятості за професіями і типами зайнятості, пропозиції праці тощо⁵⁵.

Регулювання процесу вибору майбутнього фаху є можливим за умови існування комплексної системи інформування про стан ринку праці, яка повинна містити якісні та кількісні орієнтири, про зайнятість та кваліфікацію наявної робочої сили на прогнозний період. Інформація про зайнятість полягає в огляді тенденцій розвитку ринку праці, умов, наявних та потенційних можливостей у сфері зайнятості (заробітної плати, вакантні посади), дисбалансу попиту та пропозиції.

⁵⁴ Напрями реформування системи професійно-технічної освіти в умовах європейської інтеграції (досвід, аналіз, прогнози): Колективна монографія / Авторський колектив: Аніщенко В.М., Закатнов Д.О., Здіорук С.І., Клепко С.Ф., Радкевич В.О., Савченко В.А., Савченко І.М., Скульська В.Є., Стариков І.М., Юрженко В.В. – К., 2008.

⁵⁵ Lindley R. M. Projections and institutions: the state of play in Britain // Neugart M. and Schömann K. (eds.). Forecasting Labour Markets in OECD Countries. Edward Elgar, 2002; Wilson R. A. Modeling and Forecasting the Structure of Employment in the United Kingdom // Heijke H. (eds.) Forecasting the Labour Market by Occupation and Education: The Forecasting Activities of Three Labour Market Research Institutes. Boston; Dordrecht; London: Kluwer Academic Publishers, 1994.

ВИСНОВКИ

Вітчизняна освітньо-наукова система посідає унікальне місце в українському суспільстві – і за безпосереднім впливом на громадян (кількість тих хто навчається і навчає, члени їхніх родин, підприємства і організації, що потребують кваліфікованих працівників), і за значенням для майбутнього України (люди, що сьогодні здобувають освіту, завтра визначатимуть долю держави і суспільства).

Освітньо-наукова система України має чимало переконливих здобутків і досягнень, які необхідно зберігати і розвивати. У першу чергу це в цілому висока доступність освіти для громадян України і, відповідно, високий ступінь охоплення освітою, значні державні витрати на освітні цілі (у відносному вимірі). З іншого боку, реалії сучасного світу – зокрема, загострення міжнародної конкуренції, зростання значення для економіки високих технологій в умовах підвищення мобільності людей, ідей і капіталів, – вимагають оновлення системи. При цьому сама освітньо-наукова система, у зв'язку з особливостями соціально-економічного розвитку України в кінці ХХ – на початку ХХІ століть, може і має стати потужним чинником оновлення, інструментом випереджального розвитку суспільства і держави.

Для виконання цього завдання особливу важливість мають аспекти єдності всіх компонентів освітньо-наукової системи та її відкритості як у внутрішньому (відкритість кожного компонента системи для інших), так і у зовнішньому (відкритість для суспільства, економіки, зовнішнього світу) планах. З точки зору конкретних засобів випереджального розвитку важливими на сучасному етапі і у найближчому майбутньому є, зокрема, такі моменти:

1. Загальний підхід до розвитку освітньо-наукових систем у передових країнах зосереджується на підвищенні якості людського капіталу як продуктивного чинника розвитку суспільства, економіки, особистості, що включає освічену частину трудових ресурсів, знання, інструментарій інтелектуальної і управлінської праці, середовище проживання і трудової діяльності. Як свідчить міжнародний досвід, найбільш успішними є саме ті суспільства і держави, що мають найвищі показники розвитку людського капіталу, і ці високі показники значною мірою досягаються за рахунок цілеспрямованого інвестування ресурсів у розвиток національних освітньо-наукових систем.

2. Для зміцнення зв'язків з національною економікою та прискорення процесів адекватного входження України у європейський і світовий освітній та економічний простір критично важливим є питання розробки і впровадження Національної рамки кваліфікацій, що має відповідати європейським стандартам.

3. Головною тенденцією розвитку освіти у розвинутих країнах є освіта протягом життя. Освіта протягом життя дає можливість громадянам

динамічно здобувати нові знання, уміння і навички, необхідні у сучасній швидко змінній економіці, підприємствам – отримувати кваліфікованих працівників, а також зберігати і створювати нові робочі місця у самій науково-освітній системі. Освіта протягом життя має стати одним із головних пріоритетів діяльності держави у розвитку освітньої системи в цілому.

4. Значний потенціал для модернізації і прискорення розвитку освітньо-наукової системи має впровадження елементів відкритої освіти – видів освітньої діяльності, у яких знання, ідеї і значущі аспекти методики та організації навчання і викладання вільно поширюються і використовуються за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Елементи і технології відкритої освіти здатні принести значні позитивні результати у вирішення таких актуальних проблем, як інтенсифікація навчального процесу на всіх освітніх рівнях, забезпечення освітян якісними методичними матеріалами та можливостями обміну досвідом, набуття усіма учасниками освітнього процесу практичних навичок використання інформаційних технологій, підвищення ступеня прозорості освітньої системи.

5. Вирішенню проблеми забезпечення освітньої системи якісними матеріалами навчального, наукового, довідково-інформаційного та методичного характеру дієво сприятиме створення єдиної електронної бібліотечної системи. Актуальність завдання розбудови такої системи зумовлюється також тим, що вона може значно скоротити витрати на створення, виготовлення і поширення згаданих матеріалів, а також, завдяки її принциповій відкритості, забезпечити набагато вищий ступінь їх доступності як для цільової аудиторії, так і суспільства в цілому.

6. Одним із ефективних засобів зміцнення зв'язків освіти, науки і економіки в сучасних умовах є створення інтегрованих наукових, освітніх і інноваційних центрів навколо провідних університетів, які у світі називають дослідницькими, а часом і підприємницькими. Однією з ключових умов розбудови мережі таких ефективних центрів науки, освіти і інновацій в Україні є широка академічна, дослідницька і господарська автономія ВНЗ при збереженні і оптимізації контролю з боку держави і суспільства за якістю освіти і науково-дослідницької діяльності.

7. Висококваліфіковані кадри робітничих спеціальностей становлять, поряд з технологіями і організаційно-управлінськими елементами, основу сучасного виробництва. Тому для вирішення завдання економічної модернізації необхідно забезпечити належний розвиток системи професійно-технічної освіти. Основними напрямками оновлення системи ПТО мають стати децентралізація, залучення цільових коштів від приватних і державних структур, для яких готуються кадри, приведення підготовки кадрів у відповідність до реальних потреб ринку праці та забезпечення органічного включення системи ПТО у єдину національну освітню систему.